

Diaspora: Bir “Anomalinin” Yeniden Değerlendirilmesi

Oğuzhan Özdemir

Öz: Çoğu zaman eksik ya da yanlış kavramsallaştırılmış olduğu iddia edilse de hem tarihsel ve hem de modern anlamlarıyla diaspora, disiplinler arası bir alan olarak tanımlanabilecek diaspora çalışmalarını ve gündelik politika alanlarını şekillendirmeye devam etmektedir. Ne var ki, ilgili literatürün diaspora yaklaşımına dair kavramsal arka planı, ulus-devletler sistemi içerisinde çoğu zaman sabit bir “anomali” veya meydan okuma olarak nitelendirilen, çokça hissi ve soyut kavramlarla ifade edilen, bir o kadar da tanımlayıcı ve sınırlayıcı olan diaspora yaklaşımlarını referans almaktadır. Bu çalışma, son yıllarda ilgili alanda ortaya çıkan yeni gelişmeler ve diaspora literatürüne müdahaleler açısından teorik tartışmaların ve çeşitli diasporik öznelliklerin ampirik örneklerinin bir arada değerlendirilmesiyle kendinden sonraki akademik tartışmalara ve yerel politik gündemin bir öznesi olan “Türk Diasporası”, “Ermeni diasporası” gibi çalışmalara yönetsel ve kavramsal konularda katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu amaçla makale, klasik diaspora çalışmalarının hareket noktası olan dağılma (dispersion), anavatan yönelimi (homeland-orientation) ve sınırların devamlılığı (boundary-maintenance) varsayımlarına ilişkin güncel meydan okumaları bir araya getirerek anavatan-kimlik eksenine sıkışmış kavramsallaştırma karşısında sosyal bilimlerin mikro-milliyetçilik, sınırların geçişkenliği, entegrasyon, asimilasyon ve çeşitli formlarıyla transnasyonalizm üzerine genişleyen coğrafyalarını referans alan bir yaklaşımın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Anahtar kelimeler: Diaspora, göç, transnasyonalizm, dağılma, anavatan yönelimi, sınırların korunması.

Abstract: Although the concept of diaspora is often claimed to be a misconceptualised and incomplete theory, it has continued to shape both modern migration or diaspora studies and the spaces of daily politics. However, the conceptual framework of the diaspora literature is mostly based on descriptive and essentialist diaspora studies, which often described diaspora as a static “anomaly” or challenge and expressed in the emotional and abstract concept through the lenses of nation-state system. This study aims to contribute to diaspora and migration studies and their empirical examples including well-known subjects of local political agenda such as Armenian and Turkish diaspora studies in both conceptual and methodological aspects by bringing together the most recent improvements and interventions in the diaspora literature. With this aim, this article reviews the most recent challenges to the three fundamental components of diaspora; dispersion, homeland-orientation and boundary-maintenance, and concludes that rather than the traditional essentialist narratives based on the identity-homeland axis, diaspora requires a new perspective enhanced by the new contributions made in the expanding geographies of the social sciences on micro-nationalism, boundary-shifting, integration, assimilation, and transnationalism.

Keywords: Diaspora, migration, transnationalism, dispersion, homeland-orientation, boundary-maintenance.

Öğr. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, oguzhanozdemir@atauni.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-9986-3492>

© İlmî Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0698
insan & toplum, 2023; 13(4): 1-31.
insanvetoplum.org

Başvuru: 13.12.2021
Revizyon: 07.09.2022
Kabul: 04.10.2022
Online Basım: 27.01.2023

Giriş

Rogers Brubaker'ın mevcut diaspora literatürünü sarsan meşhur “The ‘Diaspora’ Diaspora” (2005) makalesi Google Akademik verilerine göre yayınlandığı tarihten itibaren diaspora ile ilgili en çok atıf yapılan akademik makalelerden biridir. Mekân, sınır ve uluslar arasında dağılmış insan topluluklarını ifade eden ve “savrulmuş tohumlar” olarak anılan diaspora kavramsallaştırması (McKittrick, 2009, s. 156), Brubaker’a göre “her şeyin diasporalaşması” olarak sonuçlanan bir savrulma içerisindedir (2005, s. 1). “The ‘Diaspora’ Diaspora” alana hâkim olan özcü ve genelleştirici yaklaşımlar sonucu oluşan kavram karmaşasını önlemek amacıyla diaspora kavramının bir “uygulama kategorisi”, yani bir tabir, duruş ya da iddia olarak ele alınması gerektiğini önermiştir. Bu sayede göç ve diaspora çalışmalarına hâkim olan “metodolojik milliyetçilik” (Wimmer & Schiller, 2002, s. 302) ve “grupçuluk sorunu” (Brubaker, 2004, s. 8) ortadan kalkabilir ve diaspora daha tutarlı bir kavram olarak akademik çalışmalarda yer bulabilirdi (Brubaker, 2005, s. 7). Ancak, kendisinin temkinli bir karşı duruşla itiraz ettiği yayımlacı, süreklilik arz eden bir olgu olarak diaspora ve genelleyici yaklaşım önü alınmaz bir şekilde genişlemeye devam etmektedir.

Peki diaspora kullanımını hem akademik çevrelerce hem de kendisini diaspora olarak tanımladığı düşünülen topluluklarca bu kadar çekici kılan nedir? Bu sorunun ilk kısmının yanıtı Brubaker için açıktır. Ona göre terimin bu denli yaygınlaşması akademinin indirgemeci bir bakışla, diasporayı bir analiz birimi olarak kullanarak “farklı” ya da “öteki” için bir sınıflandırma, anlamlandırma çabasından ileri gelir (2005, ss. 7-9). Öyleyse topluluklar bu tanımlamaya rıza göstermiş midir? Bu sorunun cevabı ilkinde göre daha karmaşık bir anlatıma ihtiyaç duyar. Şöyle ki, çağdaş diaspora çalışmaları bu tanımlama sorununu kabul etse de onun bir analiz birimi olarak kalmasını sorun etmemektedir. Diaspora tanımı onu yazanın gözünden bir anlatım sunmakta, araştırmancının öznesi olan topluluk açısından bu tanımlamaya pek az yer vermektedir. Aksine, bugün ideal kategoriyi oluşturan Yahudi diasporası ve ardılları olan Yunan ve Ermeni diasporaları için sırasıyla Galut, Omogenia ve Spyurk gibi farklı tarihsel tanımlamalar mevcuttu. “Sürgün” kavramına işaret eden bu tanımlamalar diasporanın yerli karşılığını oluştururlardı. Tüm bu tanımlamaların tikel ve eşsiz bir deneyim sonucu ortaya çıkan statüye içkin bir anlam dünyası oluşturduğu dile getirilebilir. Ayrıca, yukarıda bahsedilen tanıma rıza gösterme durumu “ideal” ve potansiyel diasporalar için “yersiz, yurtsuz, köksüz” olana eşsiz bir fırsat, bir tanınma, statü ve politik amaç sağlayarak onun bu arada kalmışlığına kimliksel bir anlam yüklemektedir. Yine de tüm etnik, dini, cinsiyete dayalı ya da sosyal kümeleşmelerin kendilerini bir bütün olarak diaspora kategorisinde tanımladığı kesin bir sav olarak öne sürülemez. Öyleyse bu tanımlama durumunun çağdaş diaspora çalışmaları ve Türkiye coğrafyasından “diasporalaşmış” gruplar için hâlâ problemlili bir alan olduğunu vurgulayarak başlamanız gerekir.

Brubaker, öncüllerinin üç farklı alanda benzeşen diaspora tanımları yaptığını belirler (2005, s. 5). Bunlar sırasıyla dağılma (dispersion), anavatan yönelimi (homeland-orientation) ve sınırların devamlılığıdır (boundary-maintenance). Doğal olarak ulusal ve uluslararası diaspora yazını da bu eğilimler etrafında oluşan tartışmalar yoluyla şekillenmektedir. Ancak, antik dönem Yahudi ve Yunan sürgün deneyimlerine dair bir anlatıyı temel alan klasik diaspora anlayışının, görece daha dinamik ve belirsiz sosyal süreçler sonucu oluşan ve modern diaspora olarak tanımlanan örgütlenmeleri (Reis, 2004, s. 53) anlaşılır kılması mümkün görünmemektedir. Dahası, aşağıda geniş bir şekilde ifade edileceği gibi diaspora teorisi bir anomaliyi resmeden ve metodolojik olarak milliyetçi bir döneme ait bir bilimsel paradigmanın ürünü olarak sorgulanmalıdır. Diaspora kavramının sorun ve kısıtlarını yine diaspora literatürüne egemen olan üç temel kriter özelinde analiz eden bu çalışmanın iki temel argümanı bulunmaktadır. İlk olarak, klasik diaspora yaklaşımlarında diaspora olanı belirlemek amacıyla ortaya çıkan dağılma, anavatan yönelimi ve sınırların korunması kriterlerinin modern göç ve diaspora çalışmalarının odak noktası olan sosyal formlar açısından tümüyle değişime uğradığı savunulmaktadır. Bu ifade Brubaker'ın başvurduğu şekilde diaspora kriterlerine yönelik farklı düşüncelerin bir özeti değildir. Daha ziyade birbirleriyle iç içe geçen diaspora, göç ve transnasyonalizm çalışmaları içerisinde bu kriterlere karşı gelişen argümanların bir yansımasıdır. Bununla bağlantılı ikinci argüman kapsamında makale, belirli faaliyetler konusunda ortaklaşan dini, sosyal, cinsiyete bağlı, etnik ya da dijital bir topluluğun tanımlanması açısından diaspora kullanımlarının gerekliliğini sorgulamaktadır. Diaspora kavramının tikel değerlendirmelerinin ortaya çıkardığı tanımsal karmaşanın giderilmesi ve diaspora fikrine egemen olan özcü ve genelleşici yaklaşımdan uzaklaşmak amacıyla bu çalışma, diaspora kullanımlarını tümünden tarihsel bir durum olarak tanımlayıp göç ve transnasyonalizm üzerine genişleyen akademik coğrafyalarda yer bulan ulus aşırı topluluk ya da bireyler gibi tanımların daha az dışlayıcı ve esnek bir yaklaşım oluşturacağını savunmaktadır.

Soğuk savaş döneminde göç çalışmalarına egemen olan ulus devletçi paradigma, göçmen grupları farklı, marjinal ve siyaseten güven oluşturmeyen anomaliler olarak betimlemişti (Wimmer & Glick Schiller, 2002, s. 217). Yine bu dönem çalışmaları, etnisite ve ulusçuluğu araştırma kapsamının analiz birimi ve baskın unsurları olarak verili kabul etmekte, toplumsal rolleri, gündelik pratikler sonucu oluşan sosyal alanlardaki ilişkileri, cinsiyet, sınıf, din ya da yaşam tarzı gibi ayırım ve hiyerarşileri oluşturan farklılıkları göz ardı etmektedir (Faist, 2012, ss. 52-56). Benzer bir paradigma sorununa işaret eden bu makale, diaspora çalışmalarının diaspora olanı belirleme, tanımlama ve kriterler üretme çabasının metodolojik olarak milliyetçi bir anlayışın devamı olduğu yaklaşımına dayanmaktadır. Göç çalışmalarında yaşanan epistemolojik ve metodolojik değişime paralel olarak diaspora araştırmacıları da yeni nesnelerin keşfiyle

ortaya çıkacak teorik gelişmeler yerine (Wimmer & Glick Schiller, 2002, s. 218), kavramın içerisinde olduğu sosyal teorinin kısıtlarını aşacak yeni bir epistemolojiyi üretmelidir. Bu yaklaşımı temel alarak diaspora kavramsallaştırmasının yetersizliği ve kullanımlarının kısıtlarını diaspora çalışmalarına egemen olan literatürünün eleştirel bir analizle ortaya koyan bu makale üç bölüme ayrılmaktadır. İlk argümana ilişkin “Bir anomali olarak diaspora” bölümü diaspora kavramsallaştırmasını ortaya çıkaran kurucu, teorik metinlerin analiziyle başlamaktadır. Bu bölümde siyaset, antropoloji ve sosyoloji akademisinin ortaya koyduğu özcü, tanımlanabilir, kategorilendirilebilir diaspora yaklaşımları yanında diaspora kavramsallaştırmasının kısıtlarını aşmaya yönelik arayışların oluşturduğu post-modern düşünceye dayalı “hibrit diaspora” yaklaşımı ve bir anomali üreten diaspora kullanımları irdelenmektedir. Brubaker’ın ortaya koyduğu ve klasik diaspora paradigmasının bir yansıması olarak sıkça başvurulan diaspora kriterleri karşısında göç ve transnasyonalizm alanında gelişen ampirik, mekân odaklı ve etnografik çalışmaların ortaya koyduğu güncel meydan okumaları bir araya getiren ikinci bölüm diasporanın temel varsayımlarını ve kullanımlarını sorunsallaştırmaktadır. “Diasporanın sorunu” adlı son bölümde ise diaspora kavramının kullanılmasına yönelik bağlılığın bazı gerekçeleri, diaspora araştırmacılarının arasındaki tartışmalar ve alanın önde gelen isimlerinden Werbner’in “anlık ortaya çıkan realiteler” olarak adlandırdığı süreçler irdelenmektedir. Bu bağlamda bölüm, anlık ortaya çıkan realitelerin belirli bir düşünsel birliktelik oluştursa da, bu “realitelerin” bir diaspora tanımı yapılması açısından oluşturacağı sorunlara işaret etmektedir. Üç bölümde ortaya konulan argümanlar ışığında makale öncüllerinden farklı olarak diaspora teorisini genişletmek ya da yeni bir diaspora tanımlaması yapmak yerine diaspora kullanımlarının gelecek çalışmalar açısından oluşturacağı sorunlu alanlar ve tavsiyeleri ortaya koyarak topluluk temelli çalışma projelerine katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bir “Anomali” Olarak Diaspora

Antik dönemde oluşmaya başlayan ve büyük sürgün anlatısına dayalı Yahudi tecrübesi birçok açıdan diaspora teriminin “ideal” halini ortaya çıkarmıştı (Armstrong, 1976, s. 394). Brubaker’ın “paradigmatik vaka” olarak adlandırdığı Yahudi tecrübesi (2005, s. 2), ilk dönem diaspora teorisyenlerinin ortak hareket noktasını oluşturur. Örneğin Safran, kendisinde sonraki çalışmalara işaret edecek olan “Modern Toplumlarda Diasporalar” isimli çalışmasında klasik ve yeni oluşmaya başlayan diasporaları Yahudi tecrübesine uygunluğu açısından karşılaştırmaya tabi tutmaktadır (1991, s. 87)¹. Bu

1 Safran görüşlerini yenilese de (2007) diaspora literatürünün kurucu yapılarından biri olan makalenin (1991) etkileri hâlâ sürmektedir.

amaçla Safran, dağılma ve anavatan kavramlarının temel alındığı bir kimlik formu öneren altı kriter belirlemektedir (1991, s. 83). Daha geniş bir çerçevede dokuz kriter belirleyen Cohen, Safran'ın argümanlarına ek olarak diasporaların buldukları ülkelerde içinde bulunduğu sosyal topluluklarda sınırların korunması süreçlerine ve ulus aşırı bağlantılara vurgu yapmaktadır (1997, ss. 184-185). Bu tipolojilere ek olarak Butler diasporalaşma süreçlerinin oluşumuna dair yeni tanımlamalar önermektedir (2001, s. 192). Bu yönüyle diaspora, tarihsel ve maddi öğeler bakımından ideal örneğe uygunluğu ele alınarak, kolektif travma oluşturduğu iddia edilen bir olayı deneyimleyen insan topluluklarının anavatan dışındaki coğrafyalarda kurdukları etnik ya da dini ortaklıkları temsil ederken, diasporalaşma sürecine ilişkin olarak, kimliğin mekânsal inşası yoluyla toplulukları farklılaştıran özellikleri referans almaktadır (Safran, 1991, s. 83; Cohen, 1997, s. 24; Butler, 2001, s. 195). Ancak diaspora kavramsallaştırmasına olanak sağlayan bu yaklaşımlar mekân, kimlik, topluluk ve ulus-devletleri sabit öğeler olarak resmetmektedir (Mavroudi, 2007, s. 470).

En genel ifadesiyle dağılma durumuna vurgu yapan diaspora fikrinin temelinde sınırlar mevcuttur. Bu sınırların üzerinde ve ötesinde oluşan sosyal kümeleşmelerin varlığı diasporik neden olarak tanımlanan, çoğu zaman talihsiz bir tecrübeye, kurbanlaştırma veyahut zorunlu göçe işaret eder (Cohen, 1997, s. 24). Şüphesiz ki bu göç anavatan olarak tasvir ya da tahayyül edilen coğrafyalardan başka mekânlara yönelik fiziksel bir harekete tabidir. Ancak sosyal bir grup olan diaspora, sınırları fiziki olarak aşıyor olsa da kabul edildiği coğrafyalarda yeni -çoğunlukla sosyal-sınırların öznesi olmaktadır. Bu nedenle, Brubaker'ın (2005, ss. 5-7) ortaya çıkardığı benzerliklerden "dağılma" ve "anavatan yönelimi" fiziki sınırları aidiyet kavramı üzerinden referans alırken, sınırların korunması konusu sosyal ilişkiler, entegrasyon, melezleşme ya da asimilasyon üzerinden diaspora olanla yerli arasındaki sosyal sınırlara işaret eder. Bir diğer ifadeyle, diaspora tanımına tabi olan grup, topluluk ya da bireyler kendilerini yerlilerden ayıran sınırları üreten bir fabrika olan "diaspora alanına" fiziksel ve sosyal yönleriyle entegre olurlar (Brah, 1996, s. 205). Diaspora oldukları yerin yerlileri de kendilerinden farklı olan bu grupları tanıır ve çoğunlukla ilk karşılaşmaları sözü edilen sınırların inşasına katkıda bulunurlar. Bu açıdan klasik diaspora yaklaşımları olguların ulusal bir anlamda düzenlendiği sedanter² davranışı

2 Malkki (1992) klasik diaspora çalışmalarında sıklıkla görülen, bireyin belirli bir toprak, coğrafi bölge ve alansallığa sıkı sıkıya bağlı olduğu varsayımını "sedantarizmin metafiziği" kavramıyla açıklayarak eleştirir. Kendisine göre tarihsel ve modern bir realite olan insani hareketliliğin yerine hareketsizliğe odaklanan bu varsayım, homojen ve özcü bir insan-mekân ilişkisi ortaya çıkararak modern kültür ve insan hareketliliğini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Bu açıdan, Malkki'ye göre doğum yeri ya da yerlilik üzerinden yapılan kavramsallaştırmalar yaşanmış tecrübeler yoluyla oluşan yeni ve çoklu bağliıkların görülmesine engel olmaktadır (Malkki, 1992, ss. 31-37).

idealize ederken insanın yaşanmış tecrübeler, hatıralar ya da hayalleri yoluyla yeniden şekillendirdiği çoklu mekânsal aidiyetlerinin önemini göz ardı eder (Malkki, 1992, s. 37). Bu nedenle diaspora hem teritoryal egemenliğe dayalı, ulus-devlet tarafından şekillenen modern milliyetçilik anlayışına hem de küreselleşmenin ortaya çıkardığı süreçlere meydan okuyan, özcü bir milliyetçilik formu ve aidiyetleri yansıtan bir anomaliyi temsil etmektedir.

Klasik paradigmaya ilişkin tanımlamalar “kurbanlaştırma” durumunun alternatif formları olabileceğine dair argümanlar da sunmaktadır. Cohen kendi diaspora tipolojisinde kurbanlaştırma dışında diasporik nedenler ortaya koymuştur (1997). Ona göre tüccar, işçi, emperyal ve kültürel diaspora formları sırasıyla Çin, Hindu, İngiliz ve Karayip halklarının ulus aşırı topluluklarını temsil etmektedir (Cohen, 1997, s. 24). Esman bu tipolojiyi toplulukların ev sahibi ülkedeki ortak özelliklerine göre düzenlemiş, yerleşimci, işçi ve girişimci diasporalar olarak güncellemiştir (2009, s. 15). Diasporalar ayrıca girişimci, dini, politik, ırksal ya da kültürel olarak da sınıflandırılmıştır (Bruneau, 2010, ss. 4-5). Yine diasporalar kaynak ülkeyle ilişkilerine göre sınıflandırılmaktadır (Sheffer, 2003, s. 148). Bir bakıma, tüm bu sınıflandırmalar diasporik özneliği ortaya çıkaran “neden” konusunun yansıması olduğu düşünülen toplumsal ortaklıkları ve yoğunlaşmış sosyal ilişkileri açıklama ihtiyacından ileri gelmektedir. Tüm bu formasyonlar içerisinde “diasporik neden”, kolektiviteye referans olan ve ortak kimliği yansıtan bir kavramsallaştırma için oldukça elverişli bir fikirdir. Ancak yakın geçmişteki diaspora çalışmalarının pek çoğu bu kategorilerden bağımsız bir tarihsel ve sosyal durumu ortaya koymakta, sınıflandırma çabasının anlamsızlaşmasına vurgu yaparak geçişkenliği (kesişimsellik) ve zamansallığı ön plana çıkartmakta ve diasporanın sabit bir anomali olarak anlaşılması fikrine meydan okumaktadır (Anthias, 2008, s. 11; Dickinson, 2016, s. 736; Mavroudi & Holt, 2021, s. 562).

Çağdaş diaspora kavramının gelişimini anlamak açısından klasik diaspora epistemolojisinin alternatifi olarak gelişen post-modern yaklaşıma da vurgu yapmamız gerekir. Klasik kavramsallaştırmada siyaset ve sosyoloji akademisinin yarattığı tanımlanabilir, kategorilendirilebilir nesnelere olan diasporalar, kültürel çalışmalar ve antropoloji akademisinin geliştirdiği post-modern yaklaşımın Hall (1990, s. 235), Clifford (1994, ss. 307-308), Bhabha (1990, s. 4; 1994, s. 76) gibi temel savunucuları tarafından “melez” ve “arafta” bir kimlik formu olarak ulus-devlet ve akraba topluluk aidiyetleri irdelenen, tarihsel ve analitik anlamlara büründürülen bir kavramsallaştırmaya tabi tutulmakta ve bir “sosyal durum” olarak tanımlanmaktadır (Anthias, 1998, s. 557; Ni Laoire, 2003, s. 277). Tümüyle hibrit, soyut ve çok katmanlı bir diaspora tanımlaması birçok diaspora teorisyeni tarafından kabul edilmemiş

olsa da klasik diaspora kavramsallaştırmasının statükocu, özcü, salt etnik ya da dini ortaklıkları açıklama iddiasındaki argümanlarına (Safran, 1991, s. 83; Cohen, 1997, s. 24; Sheffer, 2003, s. 148) alternatif üretmiştir (Ni Laoire, 2003, s. 277; Mavroudi, 2007, ss. 472-473). Öte yandan post-modern yaklaşım da son dönemde diaspora alanına ampirik katkılar sunan coğrafya disiplini tarafından benimsenmemiştir.

Son olarak, diasporanın genel çerçevesini oluşturan ve bu bağlamda ortaya çıkan tartışma ve yaklaşımların dışında, sorunlu bir betimleme olarak görülebilecek "diasporada olmak" söylemi, diaspora kavramına mekânsal bir özellik getirmektedir (Werbner, 2002, s. 119). Ulusal ve uluslararası literatürde sıkça karşılaştığımız "diasporadaki" Ermeniler, Türkler ya da Kürtler böyle bir mekânsal kavramsallaştırma ile ele alınmaktadır. Şüphesiz ki bu yaklaşım bir içerisi-dışarıyı ayırımını oluşturmaktadır. Bu ayırımın, "diasporada" bulunan topluluklar açısından genelleyici, ulus devletin teritoryal anlayışını idealize eden ve kısıtlayıcı bir varsayım oluşturduğu gözlenmektedir. Yine diasporayı bir "yer" olarak tanımlayan bu kavramsallaştırma şekli göçe tabi olan grupların, zamansal ve mekânsal değişimlerden bağımsız bir cemaat olarak tanımlandığı bir söylem yaratmakta ve buldukları coğrafyalarda kuracağı sosyal ilişkilere dair ön kabulleri beraberinde getirmektedir. Diasporayı mekânsal analiz çerçevesinde ele alan değerlendirmeler ulus aşırı sosyal süreçler ve toplulukları açıklama konusunda yetersiz kalmaktadır. Bu problem, aşağıda ayrıntılı olarak bahsedilecek olan modern sosyal formlar, göçmen bireylerin diaspora alanı ile ilişkileri, yine bu alanın içinde gelişen daha geniş sosyal yapılarla ilişkisi (Brah, 1996, s. 205), sosyal sınırların geçişkenliği, sınırların devinimi ya da görünmezliği formlarıyla (Wimmer, 2008a, s. 971; Wimmer, 2008b, s. 1025) yeniden tanımlanabilecek sınırların-korunması kavramının ortaya çıkardığı güncel tartışmaları referans olarak değerlendirilecektir.

Diasporayı Yeniden Düşünmek

Brubaker'ın ortaya koyduğu ve diaspora epistemolojisinin bir yansıması olarak sıkça başvurulan kriterler karşısında göç ve transnasyonalizm alanında gelişen ampirik, mekân odaklı ve etnografik çalışmaların ortaya koyduğu güncel meydan okumaları bir araya getiren bu bölüme genel bir değerlendirmeyle başlamamız gerekir. İlk olarak, klasik diaspora tartışmalarının benzerliklere vurgu yapan yönüne karşı, güncel çalışmalarda farklılık teması daha yoğun bir şekilde vurgulanmaktadır. Söz gelimi, Ermeni diasporasını resmeden klasik metinlerde (Cohen, 1997; Panossian, 1998; Pattie, 1999; Shain, 2007; Tölölyan, 2005; Abrahamian, 2006) küresel, tanımlanabilir nesnelere ifade edilen toplulukların, göç çalışmaları içerisinde mekân odaklı ve etnografiye dayalı tikel örnekler yoluyla ele alındığı, bu kapsamda cinsiyet,

sınıf, siyasal ve sosyal farklılıkları üzerinden değerlendirildikleri gözlenmektedir (Bakalian, 2001; 2017; Alexander, 2005; Adriaans, 2018; Chahinian & Bakalian, 2016; Fittante 2017; 2018). Bu açıdan, farklı mekânsal ve tarihsel deneyimlere sahip Ermeni topluluklarının tikel değerlendirmeleri, genellemeci yöntemin eksik ya da yanlış olabileceğine dair güçlü kanıtlar sunmaktadır.

İkinci olarak, mekânsal yönelim ve etnografik çalışmaların artması yoluyla ortaya çıkan çalışmalar, aynı coğrafyaları ve benzer tarihsel tecrübeleri paylaştığı düşünülen sosyal toplulukların da anavatan, aidiyetler ve kimlik konularında farklılaştığına işaret etmektedir. Farklı zaman ve koşullarda aynı ülkeye yapılan Yahudi göçünün oluşturduğu kimlik, entegrasyon ve topluluğa aidiyetler konusunda çatışan alt kümelenmeler (Morawska, 2004, ss. 1387-1389), Kübalı göçmenler açısından siyasal aidiyetlerin ve vatan kavramının zamansallığının ortaya çıkardığı bir ayrışma olarak karşımıza çıkmaktadır (Berg, 2009, s. 286). Bu bağlamda, tarihsel olarak “farklı” addedilen klasik diasporalar ya da yeni oluşan formlarıyla bu örgütlenmelerin kendi katmanları, yani coğrafyaları ortaya çıkmaktadır. “İran diasporası” üzerine farklı kent örneklerinde yapılan alan çalışmalarının dini, etnik ve kültürel anlamda birbirleriyle etkileşimi kısıtlı, zıtlıklara ve çatışmaya açık bir topluluğa işaret etmesi bu açıdan önemlidir (Der-Martirosian, 2008, s. 111; Khosravi, 2018, ss. 77-79).

Son olarak, güncel tartışmalarda karşımıza çıkan bir diğer özellik diaspora olarak anılan grupların “öteki” topluluklar ile ilişkileri konusudur. Bu çalışmalarda ortak bir “öteki” tanımlamasından doğan örgütlenme modelleri yahut sınırların aşınması yoluyla oluşan yeni ulus aşırı kimlikler ortaya çıkarılmaktadır. Aşağıda üç bölümde ifade edilecek bu müdahaleler, diaspora kategorisinde değerlendirilen toplulukların sürekli bir değişim içerisinde olan sosyal formlar olduğuna dair güçlü kanıtlar sunmaktadır. Bununla birlikte, bir sonraki bölümde ifade edileceği gibi klasik diaspora yaklaşımlarını eleştiren modern diaspora yorumları, diasporayı verili bir bilgi olarak kabul etmeye ve diaspora tanımlamalarını kullanmaya devam etmektedir.

Dağılma

Mekânsal dağılma (dispersion), bir diğer ifade ile anavatan imgesinin karşılığını oluşturduğu düşünülen yerden çoğunlukla travmatik bir nedenle olduğu savunulan fiziksel kopuş, diaspora fikrinin kategorileri arasında en yaygın kabule sahiptir (Brubaker, 2005, s. 5). Verili kabul edilen, kategorik bir dağılma anlayışı karşısında, güncel diaspora çalışmaları, dağılma konusuna sınırların anlamı ve değişkenliği konusunda birçok müdahalede bulunmaktadır. Klasik diaspora tanımlarına ilişkin en yaygın ve kabul edilebilir müdahale, dağılma durumunun sürekliliği varsayımı karşısında ortaya çıkan eleştiriler olarak görülebilir. Aşağıda ele alınacak tartışmalar

dağılma kriterinin ilgili kavramsal metinlerde yer bulmasını sağlayan kategorik bir diaspora anlamlandırmasının oluşturduğu eksikliğe işaret etmektedir. Buna rağmen, klasik paradigmada ayrıntılı bir şekilde irdelenmiş olan dağılma konusu kategorik açıdan olmasa da tikel örneklerde güncel literatüre etki edebilmektedir. Yani diaspora kavramı, dağılmanın durumu, tarihi ve şiddeti konularında tartışmaları içeren bir yapıya dönüşmektedir (Alexander, 2017, s. 1551; Werbner, 2015, s. 36). Bu nedenle, dağılma durumu ve diaspora ilişkisi irdelenmeli ve dağılmanın sürekliliği ile şiddete dayalı olduğu yönündeki varsayımlar tekrar değerlendirilmelidir.

Alexander (2017, s. 1550), dağılmanın konusuna, türüne, dağılma esnasında karşılaşılan şiddet eyleminin diasporalaşmaya etkisine ve zamansallık konusuna yeterince vurgu yapmadığı için Brubaker'ı (2005) eleştirmekte ve onun çoğunlukla şiddete dayalı fiziksel kopuş yaşayan insan topluluklarının bir başka mekânda karşı karşıya kaldığı azınlık olma durumu, kültürel ayrımcılık ve dışlanma sonucu oluşturduğu diaspora fikrini göz ardı ettiğini düşünmektedir (2017, s. 1551). Bununla birlikte, Manchester Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nde gelişen diaspora yaklaşımlarının çerçevesinde Werbner, karmaşık, birleşik bir liderliğe ve stratejiye sahip olmasa da dağılma sonucu oluşan toplulukların anlık ortaya çıkan gelişmeler yoluyla diasporik hareketi ortaya çıkardığını iddia ederek Brubaker'a karşı çıkmaktadır (2015, s. 36). Bu eleştirilerden bazılarına yanıt verdiği makalesinde Brubaker şiddetin belirli koşullar altında dağılmanın oluşumu ve sonuçları açısından zamansal önemine katıldığını belirtirken zorunlu ve travmatik bir dağılma kavramının diasporayı anlamlandıran temel öge olması durumunun modern diaspora anlayışında yeri olmadığı düşüncesini dile getirir (2017, s. 1558). Nitekim hem Brubaker hem de önceki yaklaşımlarını güncelleyen Cohen, klasik çalışmaların temelini oluşturan şiddete dayalı dağılma anlayışının yerini daha "geniş ve esnek bir dağılma anlayışına" bıraktığı sonucuna varmaktadır (Brubaker 2017, s. 1558; Cohen, 2008, s. x). Öte yandan, bir sosyal kümeleşmeyi diaspora yapan sabit bir dağılma anlayışı, diaspora olanın dağılmanın başladığı yere, yani anavatanına dönüş özlemine dair bir ön kabulü beraberinde getirmektedir. Halbuki, diaspora literatürünü şekillendiren paradigmatic vaka, yani Yahudi diasporasının modern formlarının dahi anavatanına dönüş konusunda gönülsüz olabildiği (Cohen 2007, s. 7), birçoklarının bilinenin aksine "diasporada" kalmayı tercih ettiği görülmektedir (Baumann 2010, s. 22). Esman'a göre bu durum, klasik diaspora anlayışına temel oluşturan sürgün ve zorunlu göç kavramlarındaki değişimi ve göçmen toplulukların anavatanla ilişkilerini bir şekilde muhafaza ederken "ev sahibi" ülkeye ve onun sosyo-politik kurumlarına uyum sağlamaya yönelik bir eğilimi olduğunu göstermektedir (2009, s. 10).

Klasik çalışmaların aksine alana müdahale eden eleştirilere göre dönüşe tabi mekân, yani "anavatan" çok katmanlı sosyal süreçler içerisinde yeniden şekillenir. Blunt &

Varley'e (2004, s. 3) göre hem maddi hem de sembolik olabilecek anavatan kavramı geçmişe dair hafıza ve nostalji, günümüze dair gündelik hayat ve geleceğe dair korku ve ümitlerin eşliğinde konumlanmaktadır. Benzer şekilde Staeheli & Nagel (2006, s. 1613) için anavatan, verili ve teritoryal olarak ifade edilen sınırlı bir mekân olmaktan ziyade gündelik hayatın duygusal ve maddi yönlerinin iç içe geçtiği karmaşık süreçler sonucu yeniden yaratılır. Yine post-kolonyal yaklaşımlar içerisinde gelişen anlayışa göre vatan, mekân ya da aidiyetler etnisite ya da hayali bir vatan düşüncesine bağlı olmak zorunda değildir. Aksine bir göçmen topluluğu için mekânsal aidiyetler "ev sahibi" ülkedeki yasal statü, ekonomik-siyasi ilişkiler ve emperyal geçmişe bağlı olarak şekillenebilir (Moreton-Robinson, 2015, s. 9). Benzer şekilde Cohen, klasik anlamdaki diaspora anlamlandırmasını yenileyerek vatan kavramının sadece dağılmanın başladığı mekânı değil, yeniden yerleşilen yeri, ulusal ya da ulus aşırı mekânları yahut hayali bir sosyal topluluğu da temsil edebileceğini belirtmiştir (2007, s. 4). Sonuç olarak dönüşe yönelik özlem duygusuna dayalı bir dağılma yorumu ve bunun bir diaspora oluşturacağına yönelik kabulü pek çok açıdan arkaik bir yaklaşımı içermekte ya da zamansal olarak kısıtlı bir döneme yönelik durumsallıkları ifade etmektedir.

Diasporanın şiddet içeren zorunlu bir göç sonucunda oluştuğu düşüncesine karşın güncel diaspora çalışmaları, gönüllü ya da iş gücü göçü sonucu ortaya çıkan grupları da diaspora kapsamında değerlendirmektedir. Bir bakıma bu durum, şiddet içeren bir tecrübe sonucu oluşan diasporaların belirli bir süreç içerisinde başka bir forma evrilebileceğini ve farklı tecrübeleri yaşamış insan topluluklarının diasporik alan içerisinde bulunmasıyla diasporanın çeşitliliğini arttırabileceğini göstermektedir. ABD'de yerleşik Tibet diasporası (Yeh, 2007, ss. 665-666) ya da İspanya'da bulunan Küba diasporası (Berg, 2009, s. 286) örneklerinden hareketle diaspora olarak nitelendirilen topluluklarda dağılma ve anavatan düşüncesine dair çok katmanlı alt gruplar bulunduğu görülmektedir. Bu durum, aynı etnik ve dini kökenlere sahip olduğu düşünülen klasik diaspora örneklerinde de karşımıza çıkmaktadır. Morawska'nın Philadelphia'daki Rus Yahudi göçmenler üzerindeki çalışması, yeni göçler ve farklı tecrübeler sonucu oluşan toplulukların ulus aşırı faaliyet ve anavatanla ilişkilerinde diğer Yahudi gruplardan ya da klasik diaspora varsayımlarından farklılaştığını göstermektedir (2004, s. 1387). Yine bu çalışmalardan hareketle, diaspora ya da diasporalaşma içerisinde olarak tanımlanan grupların tamamının dağılma durumunu sürgün ve zorunlu göç kavramlarıyla açıklamadığı ve anavatan kavramının bu grupların üyeleri için tarihsel, sosyal ve coğrafi açılardan farklı şekilde tasavvur edildiği izlenmiştir.

Günümüzde diaspora çalışmalarının popüler konuları arasında gösterilen Ermeni, Kürt ya da Türk diasporası için de dağılma konusu benzer bir sorun ortaya

çıkarmaktadır. Los Angeles Ermeni toplulukları örneğinde görüleceği üzere dağılmanın tarihi ve durumu, göç dalgalarına bağlı olarak değişim göstermektedir. 1915 öncesinde başlayan ABD'ye yönelik Ermeni göçü, özellikle İstanbul merkezli Ermeni grupların 1980'lere kadar katıldığı bir göç hareketi olurken, Lübnan üzerinden 1963 iç savaşı sonrası, İran üzerinden 1979 İslam devrimi sonrası ve Ermenistan üzerinden bağımsızlık sonrası artarak devam etmiştir (Chahinian & Bakalian, 2016, ss. 41-44; Fittante 2017, s. 5; 2018, s. 1236). Hareketliliğin tarihi içerisinde zorunlu göç sonucu oluşan bir dağılma konusundan bahsedilebilir olsa da tüm grupların bir "diasporik" merkezde yoğunlaşması, dağılmayı başlatan tek bir diasporik nedenle açıklanamaz. Aynı ölçüde, böylesine heterojen bir etnik topluluk için dağılma fiilinin başladığı yer, yani anavatan konusu tüm topluluğun üzerine hemfikir olduğu bir mekânsal özellik de taşımamaktadır (Ozdemir, 2020, s. 256).

Güncel diaspora literatürüne atıfla, dağılma olgusunun klasik diaspora tanımlamalarına dayanak oluşturan varsayımlarının tümüyle kabul edilmediğini görmekteyiz. Peki modern çalışmalarda farklılaştığı görülen dağılma olgusunun kavramsal ön kabullerini bir kenara bırakıp insan hareketliliğini diaspora kavramsallaştırmasının dışında değerlendirmek göçmen topluluklarına dair akademik uğraşların alanını daraltmakta mıdır? Bu soruya yanıt verebilmek için diaspora kavramının günümüzde neyi ifade ettiği sorusunun cevabını bir kez daha ortaya koymak gerekir. Diaspora kavramı tanımlayıcı, sınırlandırıcı ve genelleyci olarak nitelendiren bir bağlamdan daha geçişken, karmaşık ve dönemsel bir çeşit kimlik formu, eylem ya da bilinç olarak tanımlanmaya evrilmektedir (King, 2012, s. 145). Yine güncel çalışmalarda, daha önce diaspora olarak kabul edilen bazı etnik grupların transnasyonalizm bağlamında ulus aşırı bağlar ve göçmen grupların anlatımıyla iç içe değerlendirildiğine, yani diaspora başlığı altında incelenmesinden ziyade göç ve transnasyonalizm literatürü içerisinde geliştiğine şahit olmaktayız (Burrell, 2003; Bauböck & Faist, 2010, ss. 33-34; Chaloyan, 2017, s. 52). Bu yaklaşımın, dağılma ve diaspora ilişkisi açıklamalarında ortaya çıkan "metodolojik milliyetçilik" tuzağından uzak durmayı amaçladığı söylenebilir (Wimmer & Schiller, 2002).

Yine diaspora, transnasyonalizm konsepti içerisinde gelişen entegrasyon, asimilasyon, çok kültürlülük, vatandaşlık ve anavatan turizmi gibi kavramlar ile birlikte değerlendirilmektedir (Rios & Adiv, 2010; Innes, 2017; Tedeschi vd., 2020; Klingenberg vd., 2021). Bu çalışmalarda, diaspora kavramı kullanılmış olmasından bağımsız olarak yeni kavramsallaştırmalar üretilmektedir. Örneğin Levitt ve Glick Schiller, klasik diaspora kavramsallaştırmasının bir eksiği olarak vurgulanan özcü ve genelleyci yaklaşım karşısında "benlikler" ve "aidiyetler" ayrımını ortaya koymaktadır. Bu ayrıma göre, diaspora olarak tanımlanan topluluk üyeleri "diasporik neden" ve

tarihsel ortaklıklar gibi temalar (ways of being) üzerinde uzlaşsa dahi, ulus aşırı sosyal alanlara aynı ölçüde katılım sağlamazlar (ways of belonging) (Levitt & Glick Schiller, 2004, s. 2). Benzer şekilde, diaspora-anavatan konseptine eklenmiş ‘uzak mesafe milliyetçiliği’ kavramı ve onun pratik formlarının transnasyonalizm literatürü içerisinde geliştiğine şahit olmaktadır. Örneğin, Leicester şehrinde yerleşik Polonyalı topluluk üzerine yaptığı araştırmasında Burrell (2003) transnasyonalizmin önemli ölçüde dışlayıcı, sınırlı, kolektivitenin küçük bir kısmı tarafından organize edilen temsil gücü düşük bir aktivite olduğunu ve grupların bu ulus-aşırı faaliyet alanlarına bazı zamansallık ve durumsallıklara bağlı olarak düşük ölçekte katıldığını belirlemiştir (Burrell, 2003, s. 323). Bu açıdan, diaspora teorisi içerisinde daha özcü ve genelleştirici kavramlarla ifade edilen dağılma konusu, insan hareketliliği, ulus aşırı sosyal alanlar, kaynak ülke irtibatı ve sosyal aidiyetler gibi çeşitli form ve tanımlamalar yoluyla araştırma konusu olmaya devam etmektedir. Bu nedenle, bir sosyal grubun diaspora olarak tanımlanmamasının literatürde bir eksiklik oluşturduğu gözlenmemektedir.

Anavatan Yönelimi

Diaspora çalışmalarının temel kaynaklarında anavatan ya da aidiyet kavramlarının özcü bir yorumuyla ele alınan anavatan yönelimi, diaspora olmanın temel şartlarından biri olarak kabul edilmektedir (Safran, 1991, s. 87; Cohen, 1997, s. 24; Butler, 2001, s. 195). Yukarıda diaspora olarak anılan bazı toplulukların coğrafyalarında anavatan kavramının farklı şekilde tahayyül edildiğine, dönüş miti ve sürekli bir sürgün metafiziğinin yerine ortaya çıkan çoklu anavatanlar konularına değinilmişti. Gerçekten de “anavatan” kavramına karşılık gelen ülke ile ulus aşırı bağlarını sürdüren, anavata turizm, bağışlar ya da siyasi yardımlar yoluyla katkı veren eğilimlere sahip, “deyim, duruş ya da sav” gösteren gruplar olsa da (Brubaker, 2005, s. 12), “uzak mesafe milliyetçiliği” (Anderson, 1998; Fuglerud, 1999; Pryke, 2003; Schiller vd., 2005; 2010) olarak ifade edilen bu eğilimlerin, bir göçmen topluluğu bütünüyle temsil ettiği söylenemez. Dahası, sosyal topluluklar içerisinde diaspora olarak tanımlanan grup ya da diasporik faaliyet yürüten organizasyonların da anavatan ile ilişkileri karmaşık ve çok yönlü bir ilişki ağını ifade etmektedir. Yine de anavatan yönelimi konusunun, diaspora kategorisinde verili bir nesne olarak değerlendirilmesinin temelini oluşturan “bir sosyal bütün olarak diaspora” fikrini değerlendirmemiz gerekir.

Klasik anlamda, ‘köklerinden koparılmış’, anavatan olarak tabir edilen coğrafyalara dönüş arzusu taşıdığı düşünülen toplulukların (post)modern anlatımlarda tümüyle dönüş fikrine sahip olmayacağı (Brah, 1996, s. 16) ve her göçmen grubun diasporalaşma sürecine girmediği vurgulanmıştır (Sheffer, 2003, ss. 16-17). Benzer şekilde Morley, göç ve fiziksel hareketliliğin yeni modellerinin diaspora kavramını

çevreleyen geleneksel anavatan ve ulus fikirlerini ortadan kaldırdığını belirtmektedir (2000, s. 3). Gerçekten de diaspora olduğu düşünülen toplulukların bir başka ülkede refah, ekonomik ve sosyal güvenlik gibi amaçlarla kurdukları yeni ilişkiler onların anavatan ve aidiyet algılarında bir değişime yol açmaktadır (Taylor, 2014, s. 290). Yine klasik diaspora çalışmalarının oluşturduğu, bir sosyal topluluğu mobilize eden (hayali) anavatan kavramı, ulus ötesi kimlikler, haklar ve vatandaşlık kavramlarının değişimini açıklama konusunda başarısız olmaktadır (Soysal, 2002, ss. 1-3). Bu açıdan göç, coğrafya ve transnasyonalizm literatürü içerisinde yer bulan anlamıyla aidiyetler ve anavatan kavramı mekân, topluluk ve kültürün heterojen bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır (Levitt, 2004).

Anavatan kavramı etrafında yaşanan bu tartışmalar diaspora kategorisinde değerlendirilen bazı çalışmalar yoluyla da ortaya konulmaktadır. Örneğin Morawska, çeşitli etnik gruplar arasında yaptığı karşılaştırmalı analizinde, diaspora olarak ifade edilen grupların yönelimini belirleyecek bir anavatan tahayyülünün, göç veren merkezde devletin varlığı, ulus inşa süreçleri, politikaları, cinsiyet, sınıf ve dini kompozisyonu gibi etkenlere ve "ev sahibi" ülkede ekonomik ve sosyal yapı, yabancı ve göçmen gruplara yönelik politikalar, cinsiyet ve etnik temelli normlar gibi çok yönlü süreçlere göre şekillendiğini belirtmektedir (2011, s. 1044). Yani, anavatan yönelimi kavramı varsayımsal, tek yönlü ve durağan bir yapıdan, daha rasyonel koşullar sonucu belirlenen, çok yönlü, hem ulus aşırı topluluk hem de gönderici devlet olarak tanımlanan unsurların karşılıklı ilişkilerini ele alan bir kavrama dönüşmektedir. Yine günümüzde gönderici devletin de soydaşlarıyla ekonomik ve siyasi fayda amacıyla ilişki kurmak için organize olduğu bir alan ortaya çıkmaktadır (Koinova & Tsourapas, 2018, s. 312; Gamlen vd, 2019, s. 493). Ayrıca, bu yolla gönderici devlet yurt dışındaki akraba toplulukların ulusal ve kültürel kimliklerini korumayı amaçlayan bir yönelim içerisindedir (Alonso & Mylonas, 2019, s. 476). Çeşitli formlarıyla entegrasyon veya asimilasyona tabi olan toplulukların tekrar anavatan yöneliminin sağlanması ve aidiyetlerinin kontrolüne yönelik böyle bir eğilimin ortaya çıkması, bir sosyal topluluğun bütünüyle diaspora olarak tanımlanması fikrinin zayıfladığını göstermektedir.

Ulus-devletler tarafından oluşturulan ulus aşırı alanlar bazı kısıtlara tabidir. Bir diğer ifadeyle, diaspora "orada bir yerde", "hazır" olarak (Cho, 2007, s. 15), anavatan ilişkisini koşulsuz bekleyen gruplar olarak düşünülmemelidir. Diaspora olarak tanımlanan topluluklar kaynak devletin otoriter yöneticilerinin politikaları sonucu anavatan yöneliminden uzaklaşabilir (Tsourapas, 2020; Moss, 2018, s. 277). Diasporik "duruş" gösteren gruplar ile anavatan arasında duygusal ve kültürel bir bağ olduğu düşünülse de bu gruplar "anavatana" ekonomik açıdan yardımda bulunma eğilimi taşımayabilirler (Mavroudi, 2018, s. 1318). Yine bu topluluklar için savrulmanın başladığı yer siyasi

açından değişime uğramış, böylece hayal edilen anavatan durumundan uzaklaşmış olabilir (McAuliffe, 2007, ss. 317-322; Cohen & Yefet, 2021, ss. 691-694). Benzer şekilde, ulus aşırı ilişkilerin aktörü olan akraba devlet ile başka ülkelerde meskûn soydaşlarının anavatan tahayyülünün farklılaşması bu gruplar açısından yapay ve kısıtlı bir anavatan yönelimi oluşturabilmektedir (Kasbarian, 2009, s. 359). Bu durum ayrıca, “diasporik” grupların akraba devlet ile ilişkilerini etkileyecek düzeyde farklı politik hedef ve öncelikler taşıdığını göstermektedir (Başer & Swain, 2009, s. 61). Yine bazı grupların, akraba devletin politik gündeminde “öteki” olarak tasvir edilmesi ve “anavatanda” ulusal kimlik tartışmalarının öznesi olması kısıtlı bir anavatan yönelimi oluşturabilmektedir (Asscher & Shiff, 2020, ss. 6-7). Yukarıda ortaya konulan güncel tartışmalar anavatan kavramının çok yönlü süreçlerle birlikte değerlendirilmesi gereken dinamik bir yapısı olduğunu ve klasik anlamından uzaklaşarak transnasyonalizm çerçevesinde, ulus aşırı sosyal alanlar ve faaliyetler kapsamında değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Aşağıda değerlendirilecek olan sınırların korunması kavramı bu dinamik yapının sosyal sınırlara olan etkisini ele alacaktır.

Sınırların Korunması

Diaspora olarak adlandırılan göçmen toplulukların sayıca artması ve diaspora kavramının yeniden şekillenmesi klasik diaspora çalışmalarında verili bir gerçeklik olarak kabul edilen sınırların korunması prensibini tekrar değerlendirme ihtiyacı doğurmaktadır. Ev sahibi ülkede “öteki” ve “farklı” olanın sürdürdüğü düşünülen sınırların devamlılığı prensibi diaspora olmanın bir kriteri olarak kabul edilirken, post-modern anlatımlarda kimliğin daha eklektik, melez ve karmaşık (Hall, 1990, s. 235; Clifford, 1994, ss. 307-8) bir olgu olduğu iddiası sınırların korunması konusunda tartışma meydana getirmişti. Brubaker’ın anlatımıyla, sınırların korunması veya aşınması konusunda diaspora çalışan akademik camianın çoğunlukla kabul ettiği ancak göz yumduğu bir gerilim söz konusudur (Brubaker, 2005, s. 6). Tahayyül edilen mekânsal sınırlar yerine sosyal ilişkileri ele alan bu gerilimin yönelimi, diaspora teorisine zemin oluşturan ortaklıklar (kültür, tarih, etnisite vd.) ve etnik sorumluluk konusunda ortaya çıkan müdahaleler yoluyla değerlendirilebilir.

Diaspora, ulus-devlet milliyetçiliği açısından çokça vurgulanan “ortak tarihsel tecrübeler” ve “kolektif kültürel kimlik” (Anderson, 2006, ss. 31-32) kavramları etrafında şekillenmektedir. Yine diaspora, sınır koyma ya da sınırların inşası kavramlarıyla eş anlamlı bir forma bürünmektedir. Özellikle tarihsel diasporalar için “ortak sorumluluk” kavramı (Werbner, 2002, s. 121), dışlanma ve ötekileştirme süreçleri “diasporik” öznelliklerin kuşaklar boyunca sürdürülebileceğine dair varsayımlar oluşturmaktadır. Gerçekten de göçmen topluluklar ya da bireyler kendilerini yerli olandan farklılaştıracak bir “biz” ve “öteki” anlayışına sahip olabilir

(Jenkins, 1997, s. 15). Klasik diasporalar eğer bir etnik-ulusal topluluğunun eş anlamlısı olarak ifade edilmeseydi Yahudi, Ermeni ya da Yunan diasporalarının kısmi varlığından bahsedilebilirdi. Ancak, Brubaker'ın ifade ettiği gibi 'diasporik' özellik gösteren gruplar bir etnik topluluğun çok küçük bir kısmını ancak yansıtabilmektedir.

Sabit bir anomali olarak diaspora fikrini güçlendiren sınırların korunması prensibine dair varsayımlar birçok açıdan irdelenmeye muhtaçtır. Ulus-devlet fikri ile özdeşleştirilerek ifade edilen diaspora milliyetçiliğinin ulus devletler için dahi fiziksel ve sosyal sınırların deviniminin söz konusu olduğu bir düzende değişmez bir olgu olduğu öne sürülemez (Wimmer, 2007, s. 11). Nitekim, diaspora kavramı da günümüzde sosyal sınırların inşası, aşınımı ve geçişkenliği bir arada gösteren örnekler yoluyla evrimleşmektedir. Benzer şekilde, diasporalaşma ya da tersi durumların sonuçlarını ele alan çalışmalar karşısında bu sonuçları ortaya çıkaran süreçlere dair araştırmalar ilgili alanda derinliği arttırmaktadır. Aşağıda ampirik örnekler yoluyla ifade edilecek bu süreçler sadece diasporayı oluşturduğu düşünülen tarihsel ya da kültürel ortaklıkların rolüne değil, aynı zamanda bu süreçlerin sınırların yaratılması konusundaki kısıtlarına da vurgu yapmaktadır.

Sınırların korunması prensibi açısından ilk olarak göçmen topluluklarının "ev sahibi" ülkede karşılaştığı entegrasyon veya asimilasyon gibi süreçlere vurgu yapmamız gerekir. Klasik diaspora varsayımlarında diaspora olmak ya da olmamak sıfır toplamı bir analiz olarak sunulmaktadır. Bazı göçmen gruplar sosyal sınırların korunması konusunda başarılı birer diaspora olarak tanımlanırken diğerleri asimile olduğu düşünülecek diaspora kavramının dışında tanımlanmaktadır. Ancak modern transnasyonalizm literatüründe örnekleri sıkça görüldüğü üzere bu grupların yaşadıkları entegrasyon, asimilasyon ve ulus aşırı bağların sürdürülmesi birbirine karşıt süreçler olmayabilir (Levitt & Schiller, 2004, s. 595). Asimilasyon ya da entegrasyon gibi süreçler göçmen grup ve sonraki kuşaklar boyunca devam ederken, aynı topluluk üyeleri kaynak ülke ve kültürle ilişkilerini farklı form ve sıklıklarla devam ettirebilmektedir.

Asimilasyon ve entegrasyon süreçlerine dair güncel gelişmeler diaspora olarak adlandırılan göçmen gruplarının dışsal sınırları ve bu sınırların devamlılığı konusunda da fikir sahibi olmamıza yardımcı olmaktadır. Diaspora kavramının kimlik, ulus-devlet ve aidiyetlerin gücüne vurgu yapan kolektif yapısına rağmen bireylerin belirli şartlar ve formlara bağlı kalarak dışsal sınırları aşındırdığı gözlenmektedir. Etnik sınır yapımı süreci her bir topluluk için farklı şekilde işleyen mekânsal bir analize tabidir (Wimmer, 2008b, s. 971). Yine bu dışsal sınırlar "örgütsel düzen, güç dağılımı ya da siyasi bağlantılar" sonucu yeniden çizilerek toplumsal hiyerarşilerin değişimine yol açabilir (2008b, s. 971). Yani sadece sosyal sınırların inşasından bahsetmek yerine bu sınırların aşındığı ya da ortadan kalktığı süreçler de söz konusudur. Faist ise sosyal

sınırlara dair süreçleri ikiye ayırmaktadır. İlk olarak, misafir buldukları ülke ya da mekânda “yerli” çoğunluğun bazı göçmen azınlıklara dair kucaklayıcı olduğu süreçler sosyal sınırların alanını genişleterek sınırların değişimi sonucunu ortaya çıkarmaktadır (boundary-shifting). İkinci olarak, yine göçmen grupların ev sahibi ülkede yetişen kuşaklarından oluşan üyeleri için sınırların silikleşmesi durumu ortaya çıkmaktadır (boundary-blurring) (2010, ss. 3-5). Bu açıdan, diaspora teorisinde dışsal sınırların sadece etnik ya da dini farklılıklara dayalı olarak ifade edilen inşa süreçleri, bazı akademisyenler tarafından sosyal eşitsizlikler bağlamında değerlendirilmekte ve bu eşitsizliklerin ortadan kalktığı alanlarda sınırlar yeni bir forma kavuşabilmektedir (Wimmer 2008a, s. 1025).

Londra özelinde Türk ve Kürt göçmenler üzerine yapılan araştırmada ortaya konulan sonuçlar sınırların korunması kavramının dinamik doğasını anlamak açısından önemlidir. Bu çalışmada Demir, tarihsel gelişmeler sonucu birbirlerini “öteki” olarak sınıflandıran etnik topluluk üyelerinin bir başka “mutlak öteki” ile karşılaştıklarında bu sınırları yeniden çizdiklerini, Türk ve Kürt göçmen grupları arasındaki “biz” ve “öteki” ayrımının “memleket” ortaklaşmasıyla dönüşüm yaşadığını, karşılığında yeni bir sınır inşasının aynı anavatanından kopanlar ile yerli (İngiliz) arasında inşa edildiğini belirlemektedir. Yine Demir’e göre sağ-muhafazakâr ve sol gruplaşmalar etnik yoğunlaşmadan bağımsız bir “öteki” oluşturmaktadır (2012, ss. 822-823). Bu bulgular diasporaya egemen olan etnik merkezli düşüncenin yerine sınır inşa süreçlerinin durumsallığa veya ideolojik aidiyetlere göre de şekillendiğini göstermektedir. Sonuç olarak, sınır inşa süreçleri kesinlik arz eden olgular olarak görülemez. Aksine, göçmen topluluklar açısından kaynak ülkeyle ilişkiler ve ev sahibi ülkedeki sosyal süreçlere katılım yoluyla evrimleşmektedir.

Öte yandan, diaspora kavramı bir topluluğun farklı coğrafyalarını ele alan çalışmalar yoluyla değişime uğramaktadır. Diasporayı oluşturan en önemli etkenlerden biri olarak düşünülen ve kolektiviteye referans olan “ortak tarih” konusu bu açıdan önemlidir. Bilinenin aksine, diaspora olarak değerlendirilen göçmen topluluklarının ortak tarih algısı farklı dönemlerde ve koşullar altında yapılan göçler sonucu farklılaşabilmektedir (Morawska, 2004, ss. 1391-1392). Dağılma kategorisi içerisinde, yukarıda ele alınan topluluklar bu duruma örnek oluşturması açısından önemlidir (Yeh, 2007, s. 665; Berg, 2009, s. 286; Burrell, 2003, s. 323). Göçmen hiyerarşisi ya da FOB (Fresh off the boats³) kavramları içerisinde de değerlendirilen yerleşik

3 İlgili kavram ev sahibi ülkeye henüz göç etmiş göçmen gruplarını ifade etmek için kullanılır. Yine bu kavramsallaştırma yoluyla yerleşik ve yeni göçmenler arasında sıklıkla rastlanan gerilim ve hiyerarşi konularına değinilmektedir.

ve yeni göçmenler arası ilişkiler, göçmenler arası eşitsizlik durumları ve bireysel önceliklerdeki farklılaşmalar modern diaspora literatüründe "içsel öteki" yaratımını ortaya koyarak diasporayı oluşturan sınırların tek yönlü değil, içeriye doğru da genişlediğini göstermektedir (MacPherson, 1999, s. 56; Pyke & Dang, 2003, ss. 163-164; McAuliffe, 2008, ss. 67-68). Bu açıdan "diaspora alanı", aynı etnik kökene sahip grupların tarih anlayışlarında farklılıklara bağlı olarak "otantik" ya da "daha fazla etnik" tartışmalarına sahne olmaktadır. Sonuç olarak, sınırların korunması sadece "mutlak öteki" için değil, etnikler arası bir düzlemde de söz konusu olabilmektedir (Pyke & Dang, 2003, s. 163). Bu açıdan "ortak tarih" bilinci diaspora olarak anılan topluluklar için verili olmak yerine, her bir unsur için ayrı ayrı değerlendirilmesi gereken bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ortak tarih konusundaki bu müdahaleler "kültürel bir ortaklık olarak diaspora" tanımlamalarını da tartışmaya açmaktadır. Klasik anlatıda yerleşmiş olan ortak tarihsel tecrübelerin meydana getirdiği "benzeşen kimlikler" konusu modern diasporik örneklerde sürekli bir devinim içerisinde. Hall' a (1990) göre kültürel kimlikler, ilelebet mevcudiyetini koruyan, mekân, zaman, tarih ve yeniden kültürlenmenin etkileri karşısında aşkın bir kavram olarak düşünülmemelidir (s. 114). Aynı etnik ya da kültürel geçmişi paylaştığı düşünülen gruplar diasporik mekân içerisinde kimlik, diasporayı oluşturan sosyal sınırlar ve aidiyetin siyaseti konularında sonu gelmez tartışmalar yaşamaktadır. Bu nedenle, herhangi bir topluluğun farklı coğrafyalarını ortaya çıkarmak adına kesişimsellik ve mekâna dair kişisel tecrübelerin göz önünde bulundurulması, diaspora tanımı yapılsın ya da yapılmıyın, benzer çalışmalarının geleceği açısından bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır (Ni Laoire, 2003, s. 279).

"Diasporada ortak bir kimlik" düşüncesi ve sınırların korunması prensibinin devinimi göçmen grupların yaşadığı ulus aşırı süreçlerle doğrudan ilgilidir. Gönderici devletlerin siyasi partiler, bürokratik kurumlar ya da sosyal-dini organizasyonlar yoluyla "yukarıdan" etki ettiği ulus aşırı faaliyetlere göçmen gruplar kendi istek ve çabalarıyla, bireysel olarak "aşağıdan" katılabilmektedir (Smith & Guarnizo, 1998, s. 3; Østergaard-Nielsen, 2003, s. 764; Tedeschi vd., 2020). Bu çeşitli formların yönlendirmesi ve ulus aşırı faaliyetlerin yukarıda değinilen sınırlayıcı yapısı (Burrell, 2003, s. 331) içerisinde, diaspora olduğu iddia edilen etnik topluluğun üyeleri için katıldıkları ulus aşırı faaliyet formu, katılma sıklık ve tercihleri aynı etnik topluluk içerisinde sınırların yaratımına neden olabilmektedir. Yine bu tercihler, göçmenler arası güç ilişkileri ve hiyerarşinin zemin bulmasına yol açmaktadır (Ryan vd., 2008, s. 686; Brown, 2011, 233, Garapich, 2016, ss. 212-215). Yukarıda diaspora kavramsallaştırmasına zemin oluşturan üç kritere yönelik müdahalelerin değerlendirilmesi, kavramın hem analiz birimi hem de bir söylem olarak kullanılmaya

devam ettiğini göstermektedir. Bir sonraki bölümde diaspora kavramının yaşadığı değişimi kabul ederken diaspora kavramsallaştırmasının sürdürülmesini savunan bazı argümanlar tartışmaya açılacaktır.

Diasporanın Sorunu

Klasik diaspora kavramsallaştırması karşısında güncel diaspora çalışmalarının dağılma, anavatan yönelimi ve sınırların korunması kriterlerine sıkı sıkıya bağlı olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte dağılma kavramının yaşadığı dönüşüm çerçevesinde toplulukların diaspora kategorisinde değerlendirilmemesinin akademik uğraşların alanını daraltmadığı, aksine diaspora kapsamında değerlendirilen aidiyetler, anavatan ilişkileri ve hareketlilik gibi kavramların daha yoğun bir şekilde ele alındığına değinmiştik. Bu çerçevede diaspora kullanımının nedenselliği üzerine bir tartışma ortaya çıkmaktadır. Diaspora kullanımına yönelik bağlılığın bazı gerekçeleri mevcuttur. Bu gerekçelerden birincisi, kavramın oluşturduğu anlam dünyasının göç ve hareketlilik kavramları dışında bir değerlendirme ve kategorilendirme kolaylığı sağladığına yönelik düşüncelerdir (Dufoix, 2016, s. 395). İkinci gerekçe, diaspora kavramının belirli zamansallıklar ve süreçlere dair açıklamalar getirdiği iddiasına dayanır. Yine son yıllarda ulus-devletlerin akraba topluluklara yönelik politikaları sonucu gelişen yeni diaspora kullanımları ortaya çıkmıştır (Muyan, 2021, s. 276). Ulus aşırı alanda aktif örgütlenmeler olarak görülen tarihsel diaspora örnekleri, diğer ulus-devletlerin kendi diasporalarını tanımlama, organize etme ve yaratma çabalarını arttırmakta ve bu açıdan mevcudiyeti sorgulanan diaspora formları akademik uğraşların bir parçası haline gelmektedir (Yaldız, 2019, s. 68; Baser & Ozturk, 2020, ss. 4-6). Özetle diaspora kavramı, hem gerçekliğin ancak bir kısmını yansıtabilen bir “kelime” (Dufoix, 2008, s. 2) hem de kategorize edilebilir mutlak nesnelere (Brubaker, 2005) eleştirisine açık bir şekilde, akademik geleneğin ve güncel politik gündemlerin yansıması olarak kullanılmaktadır.

Bu kullanımlara dair sorunsalı ortaya koymak ve öneriler getirmek adına son dönemde alanın önde gelen akademisyenleri arasında yaşanan tartışmaları izleyebiliriz. Brubaker’ın diaspora kavramının gelişigüzel kullanımlarını eleştirerek öneriler sunduğu makalesine bir yanıt kaleme alan Werbner, Brubaker’ın “grupçuluk” sorunu hakkındaki argümanlarına iki açıdan karşı çıkmaktadır. İlk olarak, Werbner’e göre Brubaker’ın özcü yaklaşımlar karşısında batı demokrasilerinde yerleşik diaspora grupları için dile getirdiği çok katmanlı, heterojen sosyal yapılar ve katı olmayan dışsal sınırlar eleştirisi yeni değil, ancak malumun ilanı olabilir (2015, s. 36). İkinci ve daha yapısal bir eleştiri olarak Werbner “geç modern diasporalar” kavramını kullanarak, Brubaker’ın “diasporanın değişen yapısını” ifade eden dinamik sosyal

prensipieri kavramsallaştırmakta başarısız olduğunu öne sürmekte (2015, s. 36) ve Alexander'ın (2017) eleştirilerine benzer bir şekilde, "anlık ortaya çıkan realiteler" konusuna vurgu yapmaktadır (2015, s. 42). İngiltere'de yapılan bir araştırmanın ortaya koyduğu veriler ışığında Werbner diasporaları (Pakistan diasporası örneğın) çeşitli durumsallıklara göre gelişen ve sınırlar oluşturan çok katmanlı, heterojen yapılar olarak tanımlamaktadır. Bu durumsallıklara örnek olarak Werbner, Salman Rüşdi'nin *Şeytan Ayetleri* kitabının yayınlanması üzerine İngiltere'de yerleşik Pakistanlı toplulukların yoğun bir şekilde katıldığı eleştiri ve tepkilerin sonuçlarından hareketle bir Müslüman diasporası oluşturabileceğini öne sürmektedir. Bu açıdan, benzer kesişim koşulları sağladığında kadın, siyah hareketi, Güney Asyalılık gibi ortaklıklar, Pakistanlı toplulukların diasporik duruş gösterdiği ortak sorumluluk alanları olarak ortaya çıkacaktır (Werbner, 2015, s. 44). Yani diaspora, sınırları anlık gerçekliklere bağlı olarak periyodik bir biçimde ortaya çıkan ahlaki, estetik ve yorumlayıcı değerler bütünüdür (Werbner, 2015, s. 42).

Werbner'in klasik tanımlamalarda süreklilik gösteren özcü diaspora yaklaşımı karşısında diasporaların katmanlarına, diasporik duruşlardaki esneklik ve kesişimsellik konusuna vurgu yapması önemlidir. Bununla birlikte, Werbner'in anlık ortaya çıkan realitelere dayanan diaspora kavramsallaştırmasının kısıtlarını göz ardı edersek, aslında Brubaker'ın önerdiği "duruş", "sav" ve "söylemlere" benzer bir uygulama kategorisi oluşturduğunu da söyleyebiliriz. Ancak Werbner'in diaspora tanımlamalarının geçirdiği tarihsel dönüşümü açıklamak ve halihazırda mevcut olan kolektif yapıları anlamlandırmak amacıyla kullandığı geç modern, karmaşık ya da katmanlı diasporalar kavramı diaspora teorisinin sorunlarına çözüm ararken eleştirilere yol açacak başkaca sınıflandırmalar yapmaktadır. Diasporayı bir değerler bütünü olarak kavramsallaştıran Werbner, ortak kültürel paydaşları ve tek bir anavatana bağlılık duyguları olmayan, ancak ulus aşırı alanda etkin bir Müslüman diasporasından bahsetmektedir. Bu yaklaşım, çok katmanlı Pakistanlı toplulukları zamansal açıdan belirsiz bir kavramsallaştırma yoluyla diasporaya eklememesini savunarak, diasporanın bugüne kadarki serüveninde yanıt aranan tanımlama sorununa ve sınıflandırma enflasyonuna yeni bir boyut eklemektedir. Bu açıdan Werbner, Brubaker'ın işaret ettiği grupçuluk sorununa ilişkin açıklamalar getirirse de diaspora kavramının kullanımının ortaya çıkardığı sorunları göz ardı etmektedir.

Brubaker'ın analiz kategorisi olarak önerdiği diaspora kavramsallaştırmasının da zamansallık konusunda sınırları belirlemede başarısız olduğu söylenebilir (2005). Ancak Brubaker'ın yaklaşımındaki olumlu taraf diasporik faaliyetler yoluyla belirlenen ve sosyal süreçleri göz önünde bulunduran bir tanımlama yoluyla diaspora kullanımlarını sorgulamasıdır. Werbner'in anlık gelişen realiteler yoluyla diaspora

örneklemesi, Brubaker'ın yakındığı “her şeyin diaspora olması” ve “grupçuluk” sorununu tekrar gündeme getirmektedir (Brubaker, 2004, s. 8; Brubaker, 2005, s. 3). Farklı kesişim kümelerinin siyasi ve sosyal aktivitelerinin her birinin farklı bir diasporik duruş olarak, yine bir göçmen grubun etnik ismine ilişik tanımlanması cinsiyete, bölgeye, etnik ya da dini aidiyetlere dayanan sayısız diasporanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gerçekten de İngiltere’de yerleşik Pakistan kökenli topluluklar tüm sosyal ve siyasi aktivitelerinin sonucu olarak bir bütünün parçaları sayılabilir mi? Brubaker, klasik diaspora çalışmalarını bu etnik ya da dini gruplaşmaları sayılabilir nesnelere olarak sınıflandırdıkları için eleştirmişti (2005, s. 10). Ne var ki, Salman Rüşdi’nin *Şeytan Ayetleri* kitabına yönelik tepki gösterdikleri için Pakistan kökenli göçmenleri bir Müslüman diasporaya ait kabul etmek ve bu bağlamda sosyal sınırlar inşa ettiğini düşünmek, sayılabilir ve fiziki bir mevcudiyeti olan bir topluluk fikrini akla getirmektedir. Benzer bir örnek üzerine düşünecek olursak, Kudüs’ün İsrail egemenliği altındaki fiili durumuna tepki gösteren Ermeni toplulukların bir Müslüman, Arap ya da Filistin diasporasının parçaları olduğu ya da Ermeni-Amerikan toplumunda böyle bir duruş gösteren bireylerin bu alternatif tanımları benimsediği söylenebilir mi? Aynı şekilde, Los Angeles’ta her 24 Nisan’da düzenlenen bir “diasporik faaliyet” olan “Adalet İçin Yürüyüş” aktivitesine katılan Yahudi, Süryani, Yunan, Kürt ya da Türk kökenli bireyler Ermeni diasporasına dahil midir?

Anlık ortaya çıkan realiteler sonucu diaspora kategorisi ilan eden bu yaklaşımın sorunu, kategorilendirmenin anlamı ve zamansallığı konusunda sınırları ortaya koyamamasıdır. Tepkisel ortaklıkların etnik ya da dini grupların kolektif aktiviteleriyle bir araya geldiği durumlar şüphesiz ki bir ortak aidiyet ve kimliğe işaret edebilir, ancak tepkisel faaliyete katılan tüm bireylerin bir kategori içerisinde değerlendirilmesi hayali bir cemaatin ortaya çıkarılmasının ötesine geçmeyecektir. Dahası, Anderson’un işaret ettiği “hayali cemaatler” birbirlerini tümüyle tanıma imkânı olmayan bireylerin ortak bir geçmişe ve milliyete dair inancını ortaya koyarken (2006, s. 6), bu diaspora tanımlamasının sorunu, yarattığı hayali cemaat kavramının, tanımlamaya ve sınıflandırmaya başvuran dışarıdakilerin, yani diaspora araştırmacılarının bir yaratımı olarak ortaya çıkmasıdır.

Diaspora kavramının bilinçli ya da bilinçsiz bir şekilde oluşturduğu gerçeklik, klasik diaspora yaklaşımlarının ortaya koyduğu kavramsal çerçevenin bir yansıması olarak yeni kategorilerin ve anomalilerin ortaya çıkmasıdır. Her bir tikel örneklendirme üzerine yapılan diaspora tanımlamaları birbirleriyle ortak tarih, tecrübe ve sorumluluk duygusu olmayan sosyal toplulukların aynı kategori içerisinde değerlendirilmesi eğilimini oluşturmaktadır. Benzer bir tanımlama sorununa işaret eden Sideri farklı tarihsel tecrübelerle sahip toplulukların diaspora kategorisi içerisinde değerlendirilirken

yapılacak yeni tanımları imkânsız bir uğraş olarak sunmaktadır (2008, s. 32). Anlık ortaya çıkan realiteler sonucu gelişen ortaklıklar kabul edilebilir varsayımlar olsa da, bir diaspora tanımlamasının içeriğinde hazır bulunan kimlik, anavatan ve katı sınırlar konusu bu tanımlamaya bütünleşik bir anlam dünyası oluşturmaktadır. Kabul etmek gerekir ki, diaspora kullanımı ilgi çekicidir. Ulus-devletin belirleyici olduğu bir milliyetçilik yorumu dışında bir anomaliyi betimleme ve kategorilendirme kolaylığı sağlar. Ancak yukarıda genişçe ifade edildiği üzere bu kategorilendirme çabaları kavramın zenginleşmesi ve bir teori olarak zemin bulması yerine ortada ayakları yere basan sağlam bir teorik çerçevenin olup olmadığı konusunda tartışmalara neden olmaktadır. Bu soruna yanıt olarak diaspora tanımları ve sınıflandırmalarını bir kenara bırakıp varsayılan diasporik olma durumunun zamansallığı üzerine bir tartışma yürütülebilirdi (Sideri, 2008). Ancak hem Brubaker'ın yürüttüğü hem de ona yöneltilen eleştirilerin oluşturduğu tartışmalardan sonra böyle bir yaklaşımın akademik karşılık bulamadığı görülmektedir. Belki de diaspora artık geri döndürülemez bir biçimde metodolojik olarak milliyetçi ve teleolojiktir (Brubaker, 2005, s. 7). Bu nedenle, diaspora kullanımlarını tümünden tarihsel bir durum olarak tanımlayıp göç ve transnasyonalizm üzerine genişleyen akademik coğrafyalarda yer bulan ulus aşırı topluluk ya da bireyler gibi daha az dışlayıcı ve daha esnek tanımlara geçme zamanının geldiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak, etnisite, milliyetçilik, din, sınıf ve cinsiyete dayalı aidiyetler diaspora gibi özcü ve kavramsal kısıtları olan bir kavramsallaştırma yerine göç ve transnasyonalizm içerisinde gelişen bazı tanımlamalar yoluyla ifade edilebilir. Bir başka deyişle Yahudi, Pakistan, Türk ya da Afrika diasporası tanımlamalarından ziyade "Yahudi-Amerikan toplulukları", "Londra Müslüman nüfusu", "İkinci kuşak Afrika toplulukları", "Nitelikli Suriyeli göçmenler" ya da "Göçmen LGBT hareketi" gibi daha belirgin ve esnek kimlik formlarına atıf yapan tanımlamalar, diasporanın ortaya çıkardığı sorunlara çözüm üretebilir. Transnasyonalizm içerisinde gelişen ulus aşırı sosyal alanlar kavramı bu açıdan yeniden düşünülebilir. Halihazırda sıklıkla başvuru yapılan böyle bir kavramsallaştırma girişiminin daha az özcü ve genelleştirici olduğunu söyleyebiliriz. Diaspora tanımı yapılan bir etnik topluluğun ne kadar diasporik olduğuna dair analizler yerine akademik odağı bu sosyal alanlarda etkin topluluklara, katılma biçim ve sıklıklarına, sosyal süreçlerin ulus aşırı faaliyetlere etkisi gibi konulara yöneltebiliriz. Yani Brubaker'ın bir analiz kategorisi olarak diaspora önerisiyle ulaşmaya çalıştığı sonucun, bir diğer ifadeyle sınırların inşa edildiği, aşıldığı ve ulus aşırı kimliklerin içerisinde olduğu süreçlerin açıklamasını elde edebiliriz. Bu sayede belki de diaspora akademisinin ortaya koyduğu tarihsel realiteleri kabul edip onun bir dönemsel yaklaşım aracı olduğu fikrini de benimseyebiliriz.

Sonuç

Diaspora kavramının sorun ve kısıtlarını yine diaspora literatürüne egemen olan üç temel kriter özelinde analiz eden bu çalışmanın iki temel iddiası bulunmaktadır. İlk olarak, klasik diaspora yaklaşımlarının diaspora olanı belirleme çabası sonucunda ortaya çıkan dağılıma, anavatan yönelimi ve sınırların korunması kriterlerinin modern göç ve diaspora çalışmalarının odak noktası olan sosyal formlarda tümüyle değişime uğradığı vurgulanmıştır. Modern diaspora olarak tanımlanan sosyal kümeleşmelerde bu kriterlerin belirli zamansallık ve durumsallıklar içerisinde karşılıkları olsa da bir göçmen grubu tümüyle temsil edecek diasporik halden, süreklilik arz eden bir geri dönüş özleminden, mekânsal ve sosyal aidiyetten ya da kaynak ülke irtibatından bahsedilemez. Diaspora teorisinin bu güncellemeler ışığında yeni kriterler ve tanımlamalar yapması kavrama yönelik sınırlılıkları ortadan kaldırmak yerine her bir sosyal topluluk için yeni “diasporik kriterler” üretmektedir. Bu açıdan, birçok çalışmanın diaspora kavramını kullanırken, onu ortaya koyan kavramsal arka plandan kaçındığı gözlenmektedir. Bu değişimin, çalışmanın ikinci iddiasına ilişkin bir soru ortaya çıkardığı açıktır: Belirli faaliyetler konusunda ortaklaşan dini, sosyal, cinsiyete bağlı, etnik ya da dijital bir topluluk diaspora olarak tanımlanmalı mıdır? Bu soruya modern göç ve transnasyonalizm literatüründen hareketle “hayır” diyebiliriz. Diaspora kavramı kuramsal açıdan belirli toplulukları doğal etnik ya da siyasi birimler olarak tanımlama eğilimindedir. Diaspora tanımı yapılmasının kavramsal açıdan bir sosyal örgütlenmeyi açıklamaktan ziyade yeni sorunların oluşmasına neden olduğu görülmektedir. Bu makale, tanımlayıcı ve sınırları olan yeni bir diaspora tanımı yapmak yerine göç ve transnasyonalizm alanında gelişmekte olan mekân odaklı çalışmalar ve kavramsallaştırmaların diaspora kavramının neden olduğu sorunlara çözüm getireceğini savunmaktadır. Burada yeni bir kavram üretilmesi ya da kavramın yeniden inşası yerine literatürde örneklerini hızla çoğalan ulus-aşırı topluluk, bireyler ya da göçmen topluluklarca yoğun olarak kullanılan kimliğe dair tanımlamalara yer verebiliriz. Bu sayede, diaspora fikrine egemen olan özcü ve genelleyici yaklaşımdan uzaklaşacağımız gibi, mekân, zaman, cinsiyet ve kuşaklar gibi belirleyici etkenlerin derinlemesine analizine alan açabiliriz.

Diaspora: Reconsidering an “Anomaly”

Oğuzhan Özdemir

Diaspora is a concept that has attracted many critiques over the last 20 years. Despite the earlier classical essentialist and methodologically nationalist explanations were taken for granted to define everything as diasporic, Brubaker (2005) argued that the term should be redefined and reconceptualized by adopting a new understanding that treats diaspora as a category of practices rather than as the unit of analysis. By approaching diaspora as a stance, idiom or a claim, Brubaker’s study sought to de-substantialize rather than deflate diaspora. However, this review paper contends diaspora to be unrectifiable due to it being a consequence of a nation-statist and methodologically nationalist era that misdirects researchers and research activities. During the Cold War, the nation-state paradigm predominated migration studies, with immigrants being presented as distinctive, marginal, and unreliable political anomalies (Wimmer & Glick Schiller, 2002, p. 217). A similar pattern was created through the diaspora literature. Although many critics have identified this problem and scholars have attempted some solutions, the latest diaspora research has continued to explore so-called new anomalies and categories. This study, therefore, highlights the limitations of conceptualizing diaspora and the restrictions in its deployment.

 Dr. Lecturer, Atatürk University, oguzhanozdemir@atauni.edu.tr

 <https://orcid.org/0000-0002-9986-3492>

 © İlimi Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0698
insan & toplum, 2023; 13(4): 1-31.
insanvetoplum.org

 Received: 13.12.2021
Revision: 07.09.2022
Accepted: 04.10.2022
Online First: 27.01.2023

Brubaker identified some criteria such as dispersion, homeland orientation, and boundary maintenance that are embedded into most definitions of diaspora. However, Brubaker wrote this almost two decades ago, and now more empirical results are available that have come from various ethnic and religious communities. This article presents two important outcomes for upcoming studies by critically analyzing both classical and contemporary diaspora studies. Firstly, the article states that modern social forms do not resemble the triple criteria that take place in many diaspora definitions. This argument does not just sum up the existing diaspora literature as Brubaker had applied but rather reflects the arguments within the related fields of diaspora, migration, and transnationalism studies. Based on this, the article suggests that a need exists for an epistemological break from diasporic assumptions. Secondly, the article examines the necessity for using diaspora as a term to describe an ethnic, social, religious, or digital community that has converged over specific activities. This study instead describes diaspora as a purely historical notion and suggests that alternative definitions for terms such as the transnational community, entrepreneurs, or individuals that occur in the developing academic geographies regarding the migration and transnationalism literature will be more useful for resolving the definitional ambiguity generated by specific evaluations of the concept of diaspora.

Rethinking Diaspora

More recent studies focusing on the communities that once reflected the assumptions about diaspora have revealed that not all segments of these communities are in fact diasporic but have sustained homeland relationships as part of a long-distance nationalism and created boundaries against the natives in their country of residence. Dispersion as the first criterion has gained a new meaning. Home is the place that straddles the boundaries of present-day living, dreams and anxieties for the future, and material and symbolic representations of the past (Blunt & Varley, 2004, p. 3) and has evolved from being fixed or highly territorialized to being a mixed setting containing both materially and emotionally metaphorical facets of life (Staheli & Nagel, 2006, p. 1613). Although both Alexander (2017) and Werbner (2015) thought that Brubaker (2005) had underestimated the spatial impact of a movement that had been triggered by a traumatic event with regard to making a community diasporic, this is pragmatically unrealistic for Brubaker (2017, p. 1558), as the foundational moment is a time-limited event, and even the founders of the concept have since defined dispersion within a larger and more flexible context (Cohen, 2008, p. x). On the other hand, dispersion has occurred in many recent studies on transnationalism

by considering the practices of mobilities, long-distance nationalism, citizenship, and belonging, and this tendency is more informative than the diaspora phenomenon.

Homeland orientation is the second criterion to be reconsidered. More recent studies have underlined self-producing a sense of home to be a dynamic process. In this sense, a time-bounded, small-scale, and space-limited activity would describe a transnational community; however, these alternative forms of transnationalism might not be representative of the rest of the communities that had once been defined as diasporas. Indeed, transnationalism has many faces and is largely maintained on a small scale by only a fraction of the putative community. Instead of the more archaic understanding that defines cross-border activities as transcending time and space or making up a long-distance nationalist community that can be numbered and defined more easily, migration and transnationalism studies have begun employing new cases that prove the homeland orientation to only refer to a dynamic process which might have been provoked by events but that may also decline over time.

The ultimate criterion that makes up the diaspora is boundary maintenance. The main diasporic assumption here raises the idea that dispersed communities have maintained a self-ethnic consciousness which enables social boundaries against natives and other ethnic and religious communities in the place of residence. This argument has deepened its place based on the concepts surrounding the diaspora, such as shared historical experiences and collective cultural identity. While the related literature has continued to develop with such arguments, it also brings many other interventions to diaspora's basic assumptions. Firstly, new developments in the transnationalism literature have put forward that "assimilation and enduring transnational ties are neither comparable nor binary opposites" (Levitt & Glick Schiller, 2004, p. 595) and thus are not always a zero-sum game, which is how these had been treated. Secondly, communities do not always build boundaries against an external other; instead, the diaspora and migration literature have exemplified the groups that make boundaries when they encounter some of their co-ethnics. This boundary-making process is usually seen in internally diverse communities and is based on immigrant hierarchy, gender, generation, and class. Also, some other new challenges have suggested boundary making to change its form based on the regional and cultural proximity between communities, which helps to produce a new other in the place of residence. Finally, boundaries are not always made when communities encounter an ideological or cultural other. Instead, these borders can be redrawn or can reorganize hierarchies among various groups through institutional order, the distribution of power, and political networks (Wimmer, 2008a, 2008b). Immigrants draw boundaries against natives, but these are not always constructed due to ethnic

and cultural differences. Instead, boundaries are made because of social hierarchies and social discrimination; still, one cannot assume those boundaries to be eternal. Again, borders can be expanded once the majority accepts certain minority groups as members of their own, or those boundaries may be blurred for their younger generations (Faist, 2010, pp. 3–5).

The Problem with Diaspora Theory

Based on the challenges and interventions regarding the basic diasporic assumptions, one can now argue that diaspora usage is not bounded by these criteria. Moreover, most diaspora research presents a new narrative that is enmeshed with the concept of transnationalism, and this approach does not limit the academic focus which has been directed onto the communities that once were defined as the diaspora. As discussed above, a reason exists for having expanded the geographies of diaspora usage, yet this tendency is not independent from any questioning. Indeed, as a methodologically nationalist, teleologist (Brubaker, 2005, p. 7), and historically informed concept, diaspora has misled many research attempts. While this discussion has been made around the emerging diasporic subjectivities and the literature has been expanding with the research that has been made on relatively new groupings, their conceptual background has been informed by the arguments presented in the classical notion. A few problems are found to have been raised around the concept of diaspora in this last section. Firstly, although diaspora still occurs in the literature, these studies have at least discursively not provided a convincing argument about the temporality of diasporic status. Secondly, these studies have been unsuccessful at presenting an alternative approach to negotiating the space between diasporans and other members of the same social group who have not been included in the diasporic social spaces. Finally, these studies have also not convinced why researchers should maintain such a problematic and historically informed concept. Of course, some reactionary practices regarding so-called diaspora have emerged in some cases and places, but taking these practices into account and overestimating their results in the social processes has also produced new categories that have provided no limit to the meaning of situational and temporal collectivities. For this reason, the diaspora mostly appears as an imagined community. Still, this imagination does not just refer to the belief of the diaspora's members toward a shared history, culture, or authenticity but also to what its researchers have imagined. Theoretically, the idea of diaspora characterizes communities as natural ethnic or political entities. Instead of trying to redefine and redescribe the concept, which has already been applied but caused more significant issues, this paper instead suggests that one should focus on

the expanding geographies of definitions utilized in the transnationalism literature that provides a less-generalizing and less-essentialist explanation for cross-border communities and practices.

Kaynakça | References

- Abrahamian, L. (2006). *Armenian identity in a changing world* (No. 8). Costa Mesa, Mazda Pub.
- Adriaans, R. (2018). *Time and the image in the Armenian World: An ethnography of non-recognition* (Doctoral dissertation, Central European University).
- Alexander, B. F. (2005). *Armenian and American: The changing face of ethnic identity and diasporic nationalism, 1915-1955* (Doctoral dissertation, City University of New York).
- Alexander, C. (2017). Beyond the "The 'diaspora' diaspora": a response to Rogers Brubaker. *Ethnic and Racial Studies*, 40(9), 1544-1555.
- Délano Alonso, A. & Mylonas, H. (2019). The microfoundations of diaspora politics: unpacking the state and disaggregating the diaspora. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(4), 473-491.
- Anderson, B. (1998). *The spectre of comparisons: Nationalism, southeast Asia and the world*. Verso.
- Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism (revised edition)*. Verso
- Anthias, F. (1998). Evaluating 'diaspora': Beyond ethnicity? *Sociology*, 32(3), 557-580.
- Anthias, F. (2008). Thinking through the lens of translocational positionality: an intersectionality frame for understanding identity and belonging. *Translocations: Migration and social change*, 4(1), 5-20.
- Asscher, O., Shiff, O. (2020). Diasporic stances, homeland prisms: representing diaspora in the homeland as internal negotiation of national identity. *Diaspora Studies*. 13(1), 1-15.
- Bakalian, A. (2017). *Armenian Americans: from being to feeling Armenian*. Routledge.
- Bakalian, A. (2001). Armenian identity in the United States among second generation cohorts. In *Arméniens et Grecs en Diasporic: Approches Comparatives. Colloque Européen et International, Ecole Française d'Athènes, October: 4-7*.
- Baser, B. & Swain, A. (2008). Diaspora design versus homeland realities: Case study of Armenian diaspora. *International Journal on World Peace*, 25, 7-28.
- Baser, B. & Ozturk, A. E. (2020). Positive and negative diaspora governance in context: From public diplomacy to transnational authoritarianism. *Middle East Critique*, 29(3), 319-334.
- Bauböck, R., & Faist, T. (2010). *Diaspora and transnationalism: Concepts, theories and methods* (p. 360). Amsterdam University Press.
- Baumann, M. (2010). Exile. Knott, K. and McLoughlin, S. (Eds.). *Diasporas: Concepts, intersections, identities*, Zed Books. 19-23.
- Berg, M. L. (2009). Homeland and belonging among Cubans in Spain. *The Journal of Latin American and Caribbean Anthropology*. 14(2), 265-290.
- Bhabha, H. (1990). *Nation and Narration*. Routledge.
- Bhabha, H.K. (1994). *The Location of Culture*. Routledge.
- Blunt, A., & Varley, A. (2004). Geographies of home. *Cultural Geographies*, 11(1), 3-6
- Brah, A. (1996). *Cartographies of diaspora: Contesting identities*. Routledge.
- Brown, J. (2011). Expressions of diasporic belonging: The divergent emotional geographies of Britain's Polish communities. *Emotion, Space and Society*, 4(4), 229-237.

- Brubaker, R. (2005). The 'diaspora' diaspora. *Ethnic and racial studies*, 28(1), 1-19.
- Brubaker, R. (2004). *Ethnicity without groups*. Cambridge, Harvard University Press.
- Brubaker, R. (2017). Revisiting "the 'diaspora' diaspora". *Ethnic and Racial Studies*, 40(9), 1556-1561.
- Bruneau, M. (2010). Diasporas, transnational spaces and communities. *Diaspora and transnationalism: Concepts, theories and methods*, 3(1), pp. 35-50.
- Burrell, K. (2003). Small-scale transnationalism: homeland connections and the Polish 'community' in Leicester. *International Journal of Population Geography*, 9(4), 323-335.
- Butler, K. D. (2001). Defining diaspora, refining a discourse. *Diaspora: a journal of transnational studies*, 10(2), 189-219.
- Chahinian, T. & Bakalian, A. (2016). Language in Armenian American communities: Western Armenian and efforts for preservation. *International Journal of the Sociology of Language*, 2016(237), 37-57.
- Chaloyan, A. (2017). *Fluctuating Transnationalism*. Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Cho, L. (2007). The turn to diaspora. *Topia: Canadian Journal of Cultural Studies*, 17, pp. 11-30.
- Clifford, J. (1994). Diasporas. *Cultural Anthropology*, 9(3), 302-338.
- Clifford, J. (1997). *Routes: Travel and translation in the late twentieth century*. Harvard University Press.
- Cohen, R. (1997). *Global diasporas*. UCL Press Ltd. Routledge.
- Cohen, R. (2007). Solid, ductile and liquid: changing notions of homeland and home in diaspora studies. *Laboratorio di ricerca mediterranea di Marsala, Sicily*. Available at: <http://ideas.repec.org/p/qeh/qehwps/qehwps156.html>.
- Cohen, Robin. (2008). *Global Diasporas: An Introduction*. Routledge.
- Cohen, R. A. & Yefet, B. (2021). The Iranian diaspora and the homeland: redefining the role of a centre. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 47(3), 686-702.
- De Lange, D. E. (2013). Embedded diasporas: Shaping the geopolitical landscape. *Journal of International Management*, 19(1), 14-25.
- Délano Alonso, A. & Mylonas, H. (2019). The microfoundations of diaspora politics: unpacking the state and disaggregating the diaspora. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(4), 473-491
- Demir, I. (2012). Battling with memleket in London: the Kurdish diaspora's engagement with Turkey. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 38(5), 815-831.
- Der-Martirosian, C. (2008). *Iranian immigrants in Los Angeles: the role of networks and economic integration*. Lfb Scholarly Pub Llc.
- Dickinson, J. (2016). Chronicling Kenyan Asian diasporic histories: "Newcomers", "Established" migrants, and the post-colonial practices of time-work. *Population, Space and Place*, 22(8), 736-749
- Douglas, D. & Bakalian, A. (2009). Sub-ethnic diversity: Armenians in the United States. *Journal of the Society of Armenian Studies*, 18(2), 55-70.
- Dufoix, S. (2008). *Diasporas*. University of California Press.
- Dufoix, S., 2016. *The dispersion: A history of the word diaspora*. Brill.
- Esman, M. J. (2009). *Diasporas in the contemporary world*. Polity.
- Faist, T. (2010). Cultural diversity and social inequalities. *Social Research: An International Quarterly*, 77(1), 297-324.
- Faist, T. (2012). Toward a transnational methodology: Methods to address methodological nationalism, essentialism, and positionality. *Revue européenne des migrations internationales*, 28(1), 51-70.
- Fittante, D. (2017). But why Glendale? A history of Armenian immigration to southern California. *California History*, 94(3), 2-19.

- Fittante, D. (2018). The Armenians of Glendale: An ethnoburb in Los Angeles's San Fernando Valley. *City & Community*, 17(4), 1231-1247.
- Fuglerud, O. (1999). *Life on the outside*. Pluto.
- Gamlén, A., Cummings, M. E. & Vaaler, P. M. (2019). Explaining the rise of diaspora institutions. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 45(4), 492-516.
- Garapich, M. P. (2016). *London's Polish borders: Transnationalizing class and ethnicity among Polish migrants in London*. Columbia University Press.
- Gilroy, P. (1993). *The black Atlantic: Modernity and double consciousness*. Verso.
- Hall, S. (1990). Cultural identity and diaspora. *Contemporary Postcolonial Theory: A Reader*, ed. Padmini Mongia, 110-121.
- Innes, A. J. (2017). Mobile diasporas, postcolonial identities: the Green Line in Cyprus. *Postcolonial Studies*, 20(3), 353-369.
- Jenkins, R. (1997). Rethinking ethnicity: identity, categorization and power. *Ethnic and racial studies*, 17(2), 197-223.
- Kasbarian, S. (2009). The myth and reality of "return" — diaspora in the "homeland". *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 18(3), 358-381.
- Khosravi, S. (2018). A fragmented diaspora. *Nordic Journal of Migration Research*, 8(2), 73.
- King, R. (2012). Geography and migration studies: Retrospect and prospect. *Population, Space and Place*, 18(2), 134-153.
- Kitchin, R. & Thrift, N. (2009). *International encyclopaedia of human geography*. Elsevier.
- Klingenberg, A., Luetz, J. M. & Crawford, A. (2021). Transnationalism—recognizing the strengths of dual belonging for both migrant and society. *Journal of International Migration and Integration*, 22(2), 453-470.
- Koinova, M. & Tsourapas, G. (2018). How do countries of origin engage migrants and diasporas? Multiple actors and comparative perspectives. *International Political Science Review*, 39(3), 311-321.
- Levitt, P. (2004). Transnational migrants: When "home" means more than one country (1 October 2004). *MPI-Migration Policy Institute*.
- Levitt, P. & Schiller, N. G. (2004). Conceptualizing simultaneity: a transnational social field perspective on society. *International Migration Review*, 38(3), 1002-1039.
- Macpherson, C. (1999). Will the "real" Samoans please stand up? Issues in diasporic Samoan identity. *New Zealand Geographer*, 55(2), 50-59.
- Malkki, L. (1992). National geographic: The rooting of peoples and the territorialization of national identity among scholars and refugees. *Cultural anthropology*, 7(1), 24-44.
- Mavroudi, E. (2007). Diaspora as process:(de) constructing boundaries. *Geography Compass*, 1(3), 467-479.
- Mavroudi, E. (2018). Deconstructing diasporic mobilisation at a time of crisis: perspectives from the Palestinian and Greek diasporas. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 44(8), 1309-1324.
- Mavroudi, E. & Holt, L. (2021). Learning to be (multi) national: Greek diasporic childhood re-memories of nationalism and nation-building in Australia. *Children's Geographies*, 19(5), 552-566
- McAuliffe, C. (2007). A home far away? Religious identity and transnational relations in the Iranian diaspora. *Global Networks*, 7(3), 307-327.
- McAuliffe, C. (2008). Transnationalism within: Internal diversity in the Iranian diaspora. *Australian Geographer*, 39(1), 63-80.
- McKittrick, K. (2009). Diaspora, Kitchin, R. & Thrift, N. (Eds.). *International Encyclopaedia of Human Geography*. Thousand Oaks, Sage Publications, pp.151-161

- Morawska, E. (2004). Exploring Diversity in Immigrant Assimilation and Transnationalism: Poles and Russian Jews in Philadelphia. *International Migration Review*, 38(4), 1372-1412.
- Morawska, E. (2011). 'Diaspora' diasporas' representations of their homelands: Exploring the polymorphs. *Ethnic and Racial Studies*, 34(6), 1029-1048.
- Moreton-Robinson, A. (2015). *The White Possessive: Property, Power, and Indigenous Sovereignty*. University Of Minnesota Press.
- Morley, D. (2000). *Home territories: Media, mobility and identity*. Routledge.
- Moss, D. M. (2018). The ties that bind: Internet communication technologies, networked authoritarianism, and "voice" in the Syrian diaspora. *Globalizations*, 15(2), 265-282.
- Muyan, G. K. (2021). Türk diasporasında vatandaşlık bilinci: Yasal ve politik bağlam. *Türkiyat Mecmuası*, 31(1).
- Ní Laoire, C. (2003). Editorial introduction: locating geographies of diaspora. *International Journal of Population Geography*, 9(4), 275-280.
- Østergaard-Nielsen, E. (2003). The politics of migrants transnational political practices. *International Migration Review*, 37(3), 760-786.
- Ozdemir, O. (2020). *Placing Hayastantsis in the Armenian Diaspora: Identity, Belonging and Perceptions of 'Home' in Los Angeles' Armenian Community* (Doctoral dissertation, University of Leeds).
- Panossian, R. (1998). Between ambivalence and intrusion: Politics and identity in Armenia-diaspora relations. *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, 7(2), 149-196.
- Pattie, S. P. (1999). Longing and belonging: Issues of homeland in Armenian diaspora. *PoLAR*, 22, 80.
- Pryke, S. (2003). British Serbs and long-distance nationalism. *Ethnic and Racial Studies*, 26(1), 152-172.
- Pyke, K. & Dang, T. (2003). "FOB" and "whitewashed": Identity and internalized racism among second generation Asian Americans. *Qualitative Sociology*, 26(2), 147-172.
- Reis, M. (2004). Theorizing diaspora: perspectives on "classical" and "contemporary" diaspora. *International Migration*, 42(2), 41-60.
- Rios, M. & Adiv, N. (2010). Geographies of diaspora: A review. *University of California-Davis Center for Regional Change*, University of California.
- Ryan, L., Sales, R., Tilki, M. & Siara, B. (2008). Social networks, social support and social capital: The experiences of recent Polish migrants in London. *Sociology*, 42(4), 672-690.
- Safran, W. (1991). Diasporas in modern societies: Myths of homeland and return. *Diaspora: A journal of transnational studies*, 1(1), 83-99.
- Safran, W. (2007). Democracy, pluralism, and diaspora identity: An Ambiguous relationship. *Opportunity structures in diaspora relations: comparisons in contemporary multilevel politics of diaspora and transnational identity*, 157-85.
- Safran, W. (2009). Chapter Three. The diaspora and the homeland: Reciprocities, transformations, and role reversals. In *Transnationalism* (pp. 99-75). Brill.
- Schiller, N. G. (2010). Long distance nationalism and peripatetic patriots. *Transnational Migration, Cosmopolitanism and Dis-locational Borders*. Rimini: Guaraldi, 27-52.
- Schiller, N. G., Ember, M., Ember, R. & Skoggard, I. (2005). Long-distance nationalism. *Diaspora*, 1(1), 3-7.
- Schwalgin, S. (2004). Why locality matters: Diaspora consciousness and sedentariness in the Armenian diaspora in Greece. In *Diaspora, Identity and Religion* (pp. 102-82). London: Routledge.
- Shain, Y. (2007). *Kinship & diasporas in international affairs*. University of Michigan Press.
- Sheffer, G. (2003). *Diaspora politics: At home abroad*. Cambridge University Press.

- Sideri, E. (2008). The diaspora of the term diaspora: a working-paper of a definition. *Transtext (e) s Transcultures. Journal of Global Cultural Studies*, (4), 32-47.
- Skrbiš, Z. (2017). *Long-distance nationalism: diasporas, homelands and identities*. Taylor & Francis.
- Smith, M. P. & Guarnizo, L. E. (Eds.). (1998). *Transnationalism from below* (Vol. 6). Transaction Publishers.
- Soysal, Y. N. (2000). Citizenship and identity: living in diasporas in post-war Europe? *Ethnic and racial studies*, 23(1), 1-15.
- Staeheli, L. A. & Nagel, C. R. (2006). Topographies of home and citizenship: Arab-American activists in the United States. *Environment and Planning A*, 38(9), 1599-1614.
- Taylor, S. (2014). The diasporic pursuit of home and identity: Dynamic Punjabi transnationalism. *The sociological review*, 62(2), 276-294.
- Tedeschi, M., Vorobeva, E. & Jauhiainen, J. S. (2020). Transnationalism: current debates and new perspectives. *GeoJournal*, 1-17.
- Tölölyan, K. (2005). Armenian diaspora. *Encyclopaedia of diasporas: Immigrant and refugee cultures around the world*, 2, 35-46.
- Tsourapas, G. (2020). The long arm of the Arab state. *Ethnic and Racial Studies*, 43(2), 351-370.
- Werbner, P. (2002). The place which is diaspora: citizenship, religion and gender in the making of chaotic transnationalism. *Journal of ethnic and migration studies*, 28(1), 119-133.
- Werbner, P. (2015). The boundaries of diaspora: A critical response to Brubaker. *Diasporic constructions of home and belonging* (pp. 52-35). De Gruyter.
- Wimmer, A. (2007). How (not) to think about ethnicity in immigrant societies. Toward a boundary-making perspective. In *Concepts and Methods in Migration Research. Conference Reader. Siegen: Study Group "Cultural Capital during Migration* (pp. 38-7).
- Wimmer, A. (2008a). The making and unmaking of ethnic boundaries: A multilevel process theory. *American Journal of Sociology*, 113(4), 970-1022.
- Wimmer, A. (2008b). Elementary strategies of ethnic boundary making. *Ethnic and Racial Studies*, 31(6), 1025-1055.
- Wimmer, A. & Glick Schiller, N. (2002). Methodological nationalism and beyond: nation-state building, migration and the social sciences. *Global networks*, 2(4), 301-334.
- Yaldız, F. (2019). A Critical Approach to the Term Turkish Diaspora: Is there "the" Turkish Diaspora?. *Bilig*, (91), 53-80.
- Yeh, E. T. (2007). Exile meets homeland: politics, performance, and authenticity in the Tibetan diaspora. *Environment and Planning D: Society and Space*, 25(4), 648-667.